

1964 Rum Sürgünü Ve Kıbrıs Sorunu: Bir Ötekileştirme Siyaseti Olarak Dış Politika

Alper Kaliber

İstanbul Rumlar ve 1964 Sürgünleri

Türk Toplumunun Homojenleşmesinde Bir Dönüm Noktası

İletişim, 2019.

Başbakan İsmet İnönü liderliğindeki zamanın Türk hükümeti, 16 Mart 1964 günü 1930 tarihli Türk-Yunan İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Sözleşmesini¹ feshettiğini duyurduğunda modern Türk siyasal hayatında etkileri bugün de hissedilen bir büyük trajedinin perdesini aralıyordu. İlk bakışta iki egemen ülke arasındaki bir anlaşmayı sona erdirir gibi gözükse de bu karar, aslında İstanbul'da bir kısmı nesillerdir yaşayan Yunan uyruklu Rumların burada barınmalarına, çalışmalarına, iş ve hayat kurmalarına imkan veren hukuki zemini tümüyle yok ediyor ve sınır dışı edilmelerinin önünü açıyordu. Farklı kaynaklardan gelen bilgilere göre 1964-1965 yılları boyunca yaklaşık 12.500 Yunan uyruklu İstanbul Rum sürgün edildi.² Ancak İstanbul Rum aileler, çoğunlukla hem Türk hem de Yunan uyruğunda olan kişilerden oluşuyordu. Dolayısıyla sayıları tam bir kesinlikle bilinemese de en az 30.000 Türkiye vatandaşı Rum'un akrabalarıyla birlikte Türkiye'den ayrıldıkları tahmin edilmektedir.³ Bugün artık kesin olarak bilinen, bu büyük sürgünün, günümüzde nüfusu birkaç binle ölçülecek kadar azalmış olan İstanbul Rumlar'ın Türkiye'deki varlıkları için sonun başlangıcı olduğu ve göçlerin 1970'li yıllar boyunca da devam ettiği.

Bu makale, zamanın Türk hükümetlerince yakından ilişkilendirilen Rum sürgünü ve Kıbrıs meselesinin, Türk milli kimliğinin ve onun 'ötekilerinin' tanımlanmasında ve yeniden üretilmesinde nasıl birlikte araçsallaştırıldığını göstermeyi amaçlamaktadır. Resmi devlet

---

¹ Türk ve Yunan liderler Atatürk ve Venizelos tarafından imzalanan 1930 Anlaşması, iki ülkenin vatandaşları için bazı önemli ayrıcalıklar getiriyordu. İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Anlaşması'nın birinci maddesine göre: 'taflardan her birinin tebaaları, diğer tarafın ülkesine memleketin kanun ve nizamlarına riayet ederek mahalli tebaaların veya ecnebler için hususi ahkam varsa en ziyade müsaadeye mazhar millet tebaalarının tabi oldukları veya olacakları, herhangi mahiyette olursa olsun, takyitlerden başkalarına tabi tutulmaksızın, maazalik ecnebler hakkındaki zabıta ahkamına hanel gelmeksizin serbestçe girebilecekler, orada seyahat, ikamet edebilecekler ve yerleşebilecekler veyahut orayı her vakit terk edebileceklerdir.' Resmi Gazete, sayı 1748, 15 Mart 1931.

² Ecumenical Federation of Constantinopolitans, '6 March 1964: The banishment of the Greek community of Istanbul through deportations and expatriation', 2014. Rıdvan Akar, bu rakamın yaklaşık 12.000 olduğunu belirtiyor; bakınız Hülya Demir ve Rıdvan Akar, *İstanbul'un Son Sürgünleri* (4. baskı), (İstanbul: Belge Yayınları, 1999), s. 14; ayrıca bakınız Kerem Karaosmanoğlu 'Reimagining minorities in Turkey: before and after the AKP', *Insight Turkey* 12:2, (2010), s. 197.

³ *Cumhuriyet*, 11 Ekim 1964.

söyleminde bu iki konu arasında kurulan zorunlu, girift ilişki; biz ve onlar, milli olanla olmayan, meşru olanla olmayan gibi karşıtlıklar üzerinden toplumun bir kesiminin ötekileştirilmesini, hatta iç düşman ilan edilerek sınır dışına çıkarılmasını meşrulaştırmayı amaçlamıştır. Bu bağlamda örneğin, 1964-1965 yılları boyunca Türkiye’de resmi ve anaakım söylemde İstanbul Rum azınlığı, Kıbrıslı Türklere yapılan ve bütün bir Türk ulusunu tehdit ettiği öne sürülen saldırılarla açıkça ilişkilendirilmiştir. İstanbullu Rumlar, son derece boğucu bir hava içinde gazeteler ve köşe yazarları, gençlik örgütleri ve siyasetçiler tarafından hedef alınmışlar, neredeyse şeytanlaştırılmışlar, söylemsel linçe, aşağılamaya, ekonomik ve siyasi izolasyona ve sonra da zorunlu sürgüne tâbi tutulmuşlardır.

1964 sürgününü konu alan az sayıdaki çalışmada zamanın İsmet İnönü hükümetinin, Yunanistan’ı ve Kıbrıslı Rumları müzakereye zorlamak için Türkiye vatandaşı olmayan Rumları sınır dışına çıkarma karar aldığı konusunda bir fikir birliği vardır. Buna göre, İstanbullu Rum azınlık, Yunanistan’ı Kıbrıslı Rumlara adadaki Türklere saldırılarını durdurmaları için baskı yapmaya zorlamak amacıyla Türk hükümetince bir tür koz ya da rehine olarak kullanılmıştır.⁴ Bu literatür, zorla sınır dışı etmelere son derece eleştirel yaklaşıp da Türk hükümetinin resmi söylemde kurduğu ‘Kıbrıs’ta Türklere saldırılar başladı, biz de bunun üzerine Türk-Yunan anlaşmasını iptal ederek Yunan uyrukluları gönderme kararı aldık’ şeklindeki denklemi bir anlamda yeniden üretir niteliktedir. Oysa elinizdeki çalışma, varoluşsal bir tehdit olarak güvenleştiren Kıbrıs sorununun, İstanbul Rumlarının sürgünü, dahası siyasi ve iktisadi alanlarda varlıklarının eritilmesi için araçsallaştırıldığını öne sürmektedir. Daha açık söylersek, Kıbrıs sorunu, Türkiyeli Rumların politik, toplumsal ve ekonomik açıdan yalnızlaştırılmaları, ötekileştirmeleri, mülksüzleştirilerek sonunda büyük kısmının sürgün edilmeleri için bilinçli ve sistematik şekilde bir meşrulaştırma zemini olarak kullanılmıştır. Kıbrıs çatışmaları dolayısıyla yürürlüğe konan varoluşsal ve ivedi tehdit söylemi, toplu zorla sınır dışı etme gibi herhangi bir demokratik prensiple bağdaştırılamayacak son derece radikal bir uygulama için hükümetin ihtiyaç duyduğu ‘olağanüstü durumlar, olağanüstü tedbirler gerektirir’ algısının yaratılmasını sağlamıştır. Nitekim Türk hükümeti, sınır dışı etme uygulamasına başlamak için 1930 Türk Yunan sözleşmesinin öngördüğü altı aylık süreyi

---

⁴ Demir ve Akar, *İstanbul’un son sürgünleri*, s. 11–17; Alexis Alexandris, *The Greek minority of Istanbul and Greek-Turkish relations 1918-1974* (2. basım), (Atina: Centre for Asia Minor Studies, 1992); Samim Akgönül, *İstanbul Rumları*, (İstanbul: İletişim, 2007); Ceren Sözeri, ‘Kıbrıs meselesinin rehinelere: basının gözüyle 1964 sürgünleri’, *Rum Olmak Rum Kalmak*, Hakan Yücel (der.), (İstanbul: İstos, 2016); Rıdvan Akar, ‘Dış Politikanın Rehinelere: Rumların 1964’te Sürgün Edilmesi’, *İstanbul Rumları Bugün ve Yarın*, (İstanbul: İstos, 2012), s. 165-173.

beklememiş ve olağanüstü hallerde sürgünün derhal başlamasını öngören 16. maddeyi yürürlüğe sokmuştur.

Başta Yunan uyruklular olmak üzere tüm İstanbul Rumlarının 1964-1965 döneminde devletten ve yaygın basından bir tür rehine ve içimizdeki düşman yabancı muamelesi gördükleri açıktır. Ancak bu, Türkiye'deki Rum cemaatinin Kıbrıs'ta 1963-1964 yıllarında yaşanan toplumlarası çatışmalarla doğrudan ilişkilendirilmeleriyle mümkün olabilmiştir. Türkiye'deki Rum azınlıkla Kıbrıslı Rumların aynı etnik, dini ve kültürel köklerden geldiklerinin vurgulanması, Türkiye'deki Rumların Kıbrıslı Rum 'teröristlere' mali yardım gönderdiklerinin sıkça dile getirilmesi, Rum azınlığın Osmanlı zamanından beri Türkiye'yi kuşatan 'beşinci kol' olarak gösterilmesi, Batı Trakyalı ve Kıbrıslı Türklerin içinde buldukları yoksulluk ve 'sefaletin' İstanbullu Rumların servetleri ve refahıyla karşılaştırılması, Rum azınlığı adeta Kıbrıs'ta yaşanan şiddetin faili konumuna yerleştiren kamusal söylemin temel unsurlarıdır. Ayrıca bilhassa İstanbullu Rumların ülkeden kovulmasına dönük hazırlıkların aslında 1964'ten çok önce başladığına, bu konuda resmi makamlarda 1950li yıllarda oluşmuş bir karar bulunduğu ilişkin birçok verinin olduğu görülmektedir.⁵ 1962 yılında azınlıkları milli güvenliğe tehdit olarak gören Azınlık Tali Komisyonu'nun gizli bir başbakanlık genelgesiyle kurulması,⁶ Türkiye'deki Yunan uyruklulara uygulanan vergi rejiminin 1963 yılından itibaren değiştirilmesi ve Türkiye'de yaşayan yabancı uyrukluların yirmiden fazla mesleği icra etmelerini yasaklayan 1932 tarihli kanunun yeniden canlandırılması bu hazırlıklardan bazılarıdır.

Gerçekçi (Realist) Uluslararası İlişkiler (UI) kuramı, iç ve dış siyasal süreçler arasında geçişsiz bir ayırım gözetir ve bu katı ayırımı, 'herhangi bir geçerli uluslararası ilişkiler kuramının

---

⁵ Bu konuda Rıdvan Akar'ın aktardığı bir anekdot çok çarpıcıdır. Buna göre Demokrat Parti liderlerinin yargılandıkları Yassıada duruşmalarında 6-7 Eylül 1955 pogromu sırasında Tümgeneral olan Refik Tulga şu şekilde bir ifade verir: 'Sabık cumhurbaşkanı Kıbrıs'taki gelişmeleri bir kendine saygı meselesi olarak görüyor ve iç siyaset meselesi olarak değerlendiriyordu. Bu konuda bir mağlubiyetin iç siyasette bir yenilgi olarak telakki edileceğini ifade ediyordu. Gerçekleştirdiğimiz tartışmalarda İstanbul Rumlarına, özellikle de ciddi bir mal varlığına sahip olan ve sayıları 30 bini bulan İstanbul'daki mukim Yunan tebaalı Rumlara ve elbette Patrikhaneye baskı uygulanması gerektiğini ısrarla belirtmişti. Hatta 1957'de Napoli'ye gitmeden önce veda için kendisini ziyaret ettiğimde bana "Amerikalı komutana bizim çok aktif tedbirler almak istediğimizi söyle. İstanbul'da Rumlar var. Dahası sayıları 30 bini bulan ve ciddi malvarlığı bulunan Yunan uyruklular var, Patrikhane var. Biz bütün bunları vatanımızdan kovacağız ve onlar aleyhine çok aktif tedbirler alacağız. NATO komutanına bunu bildir.'" Akar, 'Dış politikanın rehinerleri', s. 167.

⁶ Burçin Belge, 'Komisyon Sivilleşti, Faaliyetleri Sürüyor', Bianet <https://bianet.org/bianet/siyaset/30088-komisyon-sivillesti-faaliyetleri-suruyor>, 23 Şubat 2004.

başlangıç noktası' olarak değerlendirir.⁷ Hiyerarşi, koşulsuz devlet otoritesi ve egemenliğiyle biçimlenen iç siyasetin temel kurucu prensibiye, anarşi, devlet üstü bir zorlayıcı aktörün olmadığı uluslararası düzenin belirleyici unsurudur. Bu yaklaşım, Realist kuramcılarının tamamen devlet merkezci bir pratikler bütünü olarak değerlendirdikleri dış politikaya bakışlarını da belirler. Buna göre dış politika, devletlerin dış kaynaklı 'ideolojik, askeri ve ekonomik tehditlere'⁸ karşı geliştirdikleri rasyonel siyasetler ve pratikler toplamıdır. Egemen, özerk ve tek sesli anlamında üniter aktörler olarak tasavvur edilen devletleri birbirlerine bağlayan bir köprü niteliğindedir. Böylelikle dış politika, iç siyasal süreçlere, devletlerin iç siyasal niteliklerine örneğin devlet kimliğinin ve özerkliğinin yeniden üretimine dahil olmayan, dışsal bir süreç olarak kabul edilir. Zaten Gerçekçi Uİ kuramı için işlevleri itibariyle özdeş yapılar olan devletlerin, sürekli yeniden inşa edilen kimlikleri olduğundan söz etmek mümkün değildir. İçerisi ve dışarıyı arasında kurulan kategorik ayrıma dayanan bu dış politika yaklaşımı, ileride de değineceğimiz gibi ulus devleti ve siyasal bir cemaat formu olarak ulusu önceleyen, ayrıcalıklaştıran tarih anlayışını konsolide etmeye hizmet etmektedir. Halbuki, birçok eleştirel kuramcının gösterdiği üzere iç ve dış siyasal süreçler birbirleriyle 'bütünüyle ilişkili' ve hatta karşılıklı olarak birbirlerini etkiler, oluşturur niteliktedir.⁹ Bilhassa sosyal inşacı ve Post-yapısalcı Uİ kuramları, dış politik süreçlerin, devlet kimliğinin ve bu kimliğin meşruiyetinin yeniden üretilmesi sürecine dışsal değil içkin olduğunu vurgular. Örneğin, Post yapısalcı kuramcılar için dış politika, devletin dışa dönük ve rasyonel eylemleri olmaktansa milli kimliğin ve iç siyasal tahakküm ilişkilerinin yeniden üretimine içkin ayrımcı, disipline edici ve güvenikleştirici (securitising)¹⁰ söylemsel pratiklere tekabül eder.

Dış politikayı, 'sınır üreten ve disiplin edici pratikler'¹¹ olarak değerlendiren Post-yapısalcı yaklaşımdan yola çıkarak elinizdeki çalışma, dış politik meselelerin devletlerce güvenikleştirici söylem ve eylemlerle iç ve dış 'ötekilerin' belirlenmesinde ve ilan edilmesinde

⁷ Stanley Hoffman, *The state of war: essays on the theory and practice of international relations*, (New York: Praeger, 1965), s. 13.

⁸ David Campbell, *Writing security: United States foreign policy and the politics of identity*, (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1998), s. 36.

⁹ John M. Hobson, 'What's at stake in bringing international sociology back into international relations? Transcending chronofetishism and tempocentrism in international relations', S. Hobden ve John M. Hobson (der.), *Historical Sociology of International Relations*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2002), s. 16.

¹⁰ Güvenikleştirme (securitisation), özünde siyasi olan konuların 'olağanüstü eylemler gerektiren' varoluşsal tehditler ve özel bir öncelik verilmesini gerektiren meseleler olarak kurulduğu bir 'konuşma eylemi' olarak tanımlanabilir. Bakınız Barry Buzan, Ole Waever ve Jaap de Wilde, *Security: a new framework for analysis*, (Boulder CO: Lynne Rienner Publishers, 1998), s. 23-24.

¹¹ Campbell, *Writing security*, s. 62.

nasıl işlevselleştirildiğini göstermeyi amaçlamaktadır. İstanbullu Rumların toplu olarak ülke dışına çıkarılmaları gibi normal demokratik prosedürler içinde meşrulaştırılması olanaksız bir tasarrufun, Kıbrıs'ta yoğunlaşan çatışmalar bağlamında yaratılan bir olağanüstü durum algısıyla nasıl 'haklılaştırıldığı' incelemektedir. Post-yapısalcı dış politika yaklaşımı, dış politik olgu ve olayların, devletin resmi söyleminde tarif edilmiş biçimlerinin, içeride milli kimliğin inşasına, ulusun 'ötekilerinin' tarif edilmesine, toplumun milli dava olarak nitelenen konularda seferber edilmesine ve etnik, dinsel ya da siyasal açıdan azınlığı teşkil eden toplumsal grupların 'farklı', toplumlarına 'yabancı' ve hatta tehlikeli unsurlar olarak temsil edilmelerine içkin olduğunu önermektedir. Bu kapsamda Türkiye'de zamanın resmi ve anaakım söyleminde birbirleriyle yakından ilişkilendirilen Rum sürgünleriyle Kıbrıs ihtilafının, Türk milli kimliğinin ve onun 'ötekilerinin' tanımlanmasında nasıl araçsallaştırıldığını kavramamızı mümkün kılmaktadır. Ancak Post-yapısalcı kuram, sonuç bölümünde tartışacağım gibi İstanbullu Rumların, neden görece daha yumuşak ötekileştirme pratiklerine maruz bırakılmak yerine sınır dışı edildiklerini yeterince açıklayamamaktadır. Benzer şekilde analizi, dönemin güvenlikleştirme ve kimlik söylemleriyle sınırlamak, sürgünün ekonomi politiğini yeterince anlamımıza imkan tanımamaktadır.

Bu çalışmada öncelikle devletlerin dış politik olaylara dair temsiliyet ve söylem biçimlerinin, 'milli ben'in ve onun ötekisinin/ötekilerinin oluşturulmasında ve yeniden üretiminde nasıl işlevselleştirildiğini tartışacağım. Bir başka deyişle dış politikanın, içerideki ve dışarıdaki güvenlikleştirilmiş ötekilere karşı homojen ve tek ses olarak bir milli 'ben'in yaratılmasında ve idame ettirilmesinde oynadığı rol üzerinde duracağım. Makalenin ana gövdesini, 1964 sürgününün çeşitli boyutlarıyla incelenmesi ve Kıbrıs'ta yaşanan çatışmalarla nasıl ilişkilendirildiğinin tartışılması oluşturuyor.¹² Bu bağlamda ayrıca Ortodoks Fener Rum Patrikhanesi'ne yönelik baskılar, medya ve siyasetçilerce kullanılan Rum karşıtı söylemler, bazı öğrenci örgütlerinin Rum karşıtı kampanyaları ve Rumları ekonomik hayattan silmeye yönelik politikalar da incelenecektir. Sonuç bölümünde ise Post-yapısalcı dış politika kuramının, neden Rumların zorla toplu sürgüne maruz kaldıklarını açıklamak konusunda eksik kaldığı ve bu açığın nasıl kapatılabileceği tartışılacaktır.

Ulusun ve Ötekilerin İnşası: Bir Ötekileştirme Siyaseti Olarak Dış Politika

---

¹² İstanbullu Rumların sınır dışı edilmeleri 1964'te başladı ve 1965'te de devam etti. Ancak bu yazıda ilgili yazıda kabul gördüğü üzere '1964 Rum sürgünü' ifadesini kullanacağım.

Geleneksel Gerçekçi Uİ kuramında dış politika, önceden belirlenmiş olan ulusal hedef ve çıkarları gerçekleştirmek ve milli güvenliği güvence altına almak amacıyla devlet seçkinlerince uygulanan diplomatik pratikler bütünü olarak kavramsallaştırılır. Buna göre dış politika, kendi bencil çıkarları peşinde koşan devletlerin anarşik uluslararası düzen içinde diğer devletlere karşı yürüttükleri ‘dışarısına’ yönelik politikalar ve rasyonel seçimler bütünüdür. Realizm, dış politikayı dışarıdan kaynaklanan güvenlik tehditlerine, şiddete ve belirsizliğe karşı yurttaşların devletleri tarafından korunduğu bir tür yaşamsal savaş alanı olarak görme eğilimindedir. Zira uluslararası alan, herkesin herkesle boğazlaştığı bir doğa durumu (state of nature) olarak tariflenir. Bu doğa durumuna son verecek daha yüksek bir otoritenin, mesela bir dünya hükümetinin yokluğunda devletler, askeri, siyasi, ekonomik rekabete dayalı anarşik sistemde kendi güvenlik ve refahlarını kendileri sağlamaları gereken ve buna sürekli ihtiyaçları olan yapılar olarak düşünülür. Bunu yeterince iyi yapamayan, anarşik uluslararası düzenin koşullarına adapte olamayan devletler, başarısız olacak ve ‘kendilerini tehlikeye açık hale getireceklerdir’.¹³ Bu fazlasıyla güvenlikleştirilmiş dış politika yaklaşımı, ulus devletin özerk, egemenliği tartışılmaz ve ontolojik açıdan verili bir özne olarak kurulmasını kolaylaştırır ve meşrulaştırır. Devletler, temel aktörleri oldukları varsayılan ‘uluslararası sistemin işleyişini, yapısını ve başlıca özelliklerini anlamak için’ kilit önemdedirler.¹⁴ Bununla uyumlu olarak uluslararası ilişkiler de kimlikleri zaten oluşmuş, tamamlanmış ve sabit olan devletler arasındaki ilişkiler olarak tasavvur edilir. Gerçekçi kuram için işlevleri itibariyle özdeş yapılar olan devletlerin, sürekli yeniden inşa edilen kimlikleri olduğundan söz etmek mümkün değildir.

Realistlere göre hiyerarşik iç politikayla anarşik uluslararası siyaset, birbirlerinden kesin hatlarla ayrılmış, farklılaşmış alanlardır ve farklı değişim kanunlarına tâbidirler. Devletin, ‘güç mücadelesinin her dönem ve zeminde evrensel olarak geçerli olduğu’ anarşik uluslararası sistemde varlığını sürdürebilmesi, onun iç siyasal alanda doğa durumuna son verme güç ve yeteneğine bağlıdır.¹⁵ Bir başka deyişle devlet, anarşik düzenden kaynaklanan tehlikelere karşı kendisini ve vatandaşlarını koruyabilmek için içeride son derece güçlü olmalıdır. Böylelikle devletin iç siyasette sınırlanamaz ve koşulsuz bir egemenliğe sahip olduğu, uluslararası siyasette tek karar alıcı özne haline geldiği bir kuramsal yapıyla karşı karşıya geliriz. İçerisi ve dışarısı arasında kurulmuş böylesi kategorik bir ayrıma dayanan Gerçekçi kuram ve dış politika anlayışı, ulus devleti ve siyasal bir cemaat formu olarak ulusu önceleyen, ayrıcalıklaştıran bir

¹³ Kenneth Waltz, *Theory of international politics*, (New York: McGraw-Hill, 1979), s. 102.

¹⁴ E. Fuat Keyman, *Globalization, state, identity/difference: toward a critical social theory of international relations*, (Prometheus Books, 1997), s. 56.

¹⁵ Hans Morgenthau, *Politics among nations*, (New York: Knopf, 1985), s. 328-29.

siyasi tasavvuru ortaya koymaktadır. Devletin ve devlet gücünün bu şekilde kavramsallaştırılması, tam da devlet bekası ve milli çıkarlar adına her türlü disipline edici ve baskıcı politikaların, güvenlikleştirici iç ve dış siyaset söylemlerinin meşrulaştırılmalarına hizmet etmektedir.

Bu nedenle Gerçekçi okulun vaaz ettiğinin aksine iç ve dış siyaset alanlarının, karşılıklı olarak birbirlerini nasıl etkiledikleri dahası birbirlerini nasıl oluşturdukları, birçok pozitivism sonrası eleştirel kuramın temel araştırma alanlarından olagelmıştır. Örneğin, Post-yapısalcı Uİ kuramı, içerisi ve dışarı, biz ve onlar, yerli olanla yabancı olan ve benzeri arasında çizilen sınırların nasıl tarihsel ve siyasal olarak oluşturulduğunu ve yeniden üretildiğini göstermeyi amaçlar.¹⁶ Bilhassa dış politik olay ve olguların temsiliyet ve dile getiriliş biçimlerinin, belirli bir devlet kimliğinin inşasında ve yeniden üretilmesinde nasıl işlevselleştirildiklerini araştırır. Post-yapısalcılar için dış politika, hem en genel anlamıyla devlet kimliğinin ve meşruiyetinin hem de belirli bir dönemde iktidar ve tahakküm ilişkilerinin yeniden üretilmesi süreçlerinin ayrılmaz bir unsurudur. Dış politika söylemiyle ‘dışarı’ ve ‘içerisi’ arasında sınırlar çizilir ve tahkim edilir, siyasi meşruiyetin standartları belirlenir, belirli tarih yorumları ayrıcalıklaştırılır, alternatifler marjinalleştirilir.¹⁷ Bu nedenle dış politika, kimliği verili ve önceden kurulmuş olan devletlerin diğer devletlerle ilişkileri kapsamındaki dışsal ve rasyonel girişimleri olarak değil, bu kimliğe karşı çıkan ‘içerideki’ unsurların bir güvenlikleştirme söylemiyle ‘dışarıyla’ özdeşleştirilen tehlikelerle ilişkilendirildikleri pratikler bütünü olarak kavramsallaştırılır.

Dolayısıyla Post-yapısalcı Uİ kuramına göre dış politika, devletlerin, iç ve dış ötekilerin tanımlandığı ve topluma duyurulduğu dışlayıcı ve disipline edici söylemsel edimlerine ve hatta eylemlerine tekabül eder. Dış politika söyleminde ‘biz’ ve ‘onlar’ arasındaki ayrım sıkça vurgulanır ve milli kimlik, ‘zamandan münezze ve ebedi’ ve ötekiyle karşıtlık içinde tanımlanan bir değer olarak kurulur.¹⁸ Devletin ulusal dış politika söylemi, ‘ben’in tehditkar ‘öteki’ne göre tanımlandığı ötekileştirme stratejileri ile işlev görür. ‘Ben’ ve ‘öteki’nin birbirlerinin uzlaşmaz karşıtları olarak kurulmaları, iktidar sahiplerinin bazı toplum kesimlerini ve/veya kimlikleri iç ve dış ötekiler olarak marjinalleştirmelerini kolaylaştırır. Sonuçta farklı olan, tutarlı ve tekleşmiş bir milli kimlik nosyonu adına bir tehdit ve tehlike söylemiyle inkar edilir, reddedilir. Toplumun homojenleştirilmesi pratikleri, ‘içerisi’/‘dışarı’, ‘biz’ ve ‘onlar’, ‘meşru’ olanla olmayan ve ‘milli’ olanla olmayan arasında katı sınırlar çizilmesiyle yürürlüğe

¹⁶ William E. Connolly, *Identity/difference: democratic negotiations of political paradox*, (Ithaca: Cornell University Press, 1991); Campbell, *Writing security*; R. B. J. Walker, *Inside/outside: international relations as political theory*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1993).

¹⁷ Campbell, *Writing security*, s. 68.

¹⁸ Karaosmanoğlu ‘Reimagining minorities in Turkey’, s. 195.

konur. 1964 sürgünü vakasında olduğu gibi İstanbullu Rumların millet için tehdit ve tehlike olduğunu vaaz eden dış politika söylemiyle bu neviden ikili karşıtlıklar yeniden üretilir ve içerdeki 'ötekiler' sessizleştirilir, marjinalleştirilir ve hatta şiddetle cezalandırılırlar. İleride göreceğimiz gibi Kıbrıs sorununun varoluşsal ve ivedi bir tehdit kaynağı olarak temsili, toplu sürgün gibi Rae'nin deyimiyle bir 'patolojik homojenleştirme'¹⁹ stratejisi anlamına gelen toplu sınır dışı etme siyaseti için toplumsal rıza üretilmesini, en azından itiraz gelmemesini sağlamıştır.

Realist Uİ kuramı, iç ve dış politikayı birbirlerinden tümüyle soyutlanmış alanlar olarak kavramsallaştırırken devletin dış politik söylemlerinin bu ikili karşıtlıklara dayanması olgusunu gizler. Ancak milli kimlik ve 'millilik' bilinci hep ulusun kendisini diğerleri gibi bir ulus olarak duyumsayacağı bir uluslararası bağlama referans verme ihtiyacındadır. 'Milliyetçiler uluslararası bir dünyada yaşarlar ve ideolojileri de uluslararası bir ideolojidir. Diğer ulusların dünyasını sürekli olarak gözlemlemeselerdi milliyetçilerin, kendi uluslarının ulus olmanın evrensel kaidelerini yerine getirdiğini iddia etmeleri mümkün olmazdı'.²⁰ Milletlerden oluşan bir uluslararası dünya tahayyülü, ulusal olanla olmayan arasında net sınırlar çizmeyi, her ulusun diğer uluslar içinde farklı bir kimlik olarak kendisini görmesini kolaylaştırır. Dolayısıyla bu 'ulus devletler ve milliyetçilik çağında'²¹ yabancı olan, salt 'bize' (milli kimliğe) tehditkar bir öteki değil aynı zamanda 'bizden' olmayanın özelliklerini kendisinde simgeselleştirendir. Julia Kristeva'ya göre²² ulus devletlerin kurulmasıyla birlikte yabancı olanın 'modern, kabul edilebilir ve apaçık' bir tanımı oluştu. Buna göre artık yabancı, içinde olduğumuz devlete ait olmayan, bizimle aynı uyruğa tabi olmayandır.

Yeni bir toplumsallık ve aidiyet biçimi olarak modern yurttaşlık olgusunun 'yeni bir dışarıdakiler kategorisi' yarattığı, bu kategorinin 'bir başka devletin üyesi olan yabancılardan ve ayrıca devlet içinde "yurttaş olmayan" tanımlamasına giren kişilerden'²³ oluştuğu söylenebilir. İçduygu ve Kaygusuz'un ifadesiyle 'ulusal yurttaşlık kavramı sayesinde devletler, "topluluğun üyeleri olarak kimin içeride kalacağına ve kimin dışarıda olacağına" karar verirler'.²⁴ Devletlerin dış politika söylemleri ve pratikleri, genellikle 'içerideki yurttaşlık

¹⁹ Heather Rae, *State identities and the homogenisation of peoples*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2002).

²⁰ Michael Billig, *Banal nationalism*, (Londra: Sage, 1995), s. 80.

²¹ A.g.e., s. 79.

²² Julia Kristeva, *Strangers to ourselves*, (Hemel Hempstead: Harvester/Wheatsheaf, 1991), s. 96.

²³ Jonathan P. G. Bach, *Between sovereignty and integration German foreign policy and national identity after 1989*, (Berlin: Lit Verlag, 1999), s. 59–60.

²⁴ Ahmet İçduygu ve Özlem Kaygusuz, 'The politics of citizenship by drawing borders: foreign policy and the construction of national citizenship identity in Turkey', *Middle Eastern Studies* 40:6, 2004, s. 30–31.

siyaseti'nin bir parçasını oluştururlar; 'zira yurttaşlar ile yabancıları birbirinden ayıran kültürel ve etik ideolojik sınırların çizilmesini ve devamlı kılınmasını sağlarlar'.²⁵ Türk hükümetinin, aynı topluluğa mensup kişiler arasında yurttaşlığa bağlı apaçık bir ayırım gözettiği 1964 sürgün kararı, tam da bu anlayışın örneğidir. Türk yönetici eliti, böylesi bir kararın Rum toplumunun tamamını etkileyeceğinin farkında olsa da resmi düzlemde yalnızca Yunan vatandaşlığına sahip Rumlar veya Türk vatandaşı olmayan Rumlar hedef alındı. Böylelikle yurttaşlık, Türk devletinin dahil etme/dışlama pratiklerini ve 'ötekileştirme' stratejilerini uygulamaya koyduğu ve kamuoyu nezdinde meşrulaştırdığı hukuki ve söylemsel bir kategori olarak işlevselleştirildi. Yurttaşlık kategorisinin önemli bir kimlik olarak pekiştirilmesi, 'ben' ile 'ötekinin' ulusal olanla veya vatandaşlıkla sıkı sıkıya ilişkilendirilerek tanımlanması sonucunu doğurdu. Bu durum modern siyasette milliyetçi anlatının 'toplumsal kimliğin kurucu unsuru ve siyasetin icra edildiği bağlamın zemini olarak'²⁶ merkezileşmesine yol açtı.

Devletler ben ve öteki kavramlarını içinde barındıran milliyetçi anlatıları genellikle dış politika söylemleri aracılığıyla telaffuz ederler ve yayarlar. Bu söylemler, hem uluslararası hem de içerideki toplumu hedef alır ve bütünleşik ve organik bir totalite olarak ulus tahayyülünün yaratılmasını sağlar. İç siyasi toplumun bütünleşmiş bir topluluk olarak inşası ve sürdürülmesi, devlete bu 'hayali' birliğin yegane temsilcisi ve göstergesi olarak hem iç hem dış siyaset bağlamlarında söz sahibi olma imkanı tanır. Bu amaçla devlet aygıtının tehlike, tehdit ve anarşinin dışsallaştırıldığı ve 'dışarısının' karakteristik özellikleri olarak tahayyül edildiği bir uluslararası siyaset imgesini inşa etmesi gerekir. İç iktidar ilişkilerinin sürdürülmesini arzu eden devlet aygıtı, devletler arası sistemin kaotik olduğu öne sürülen doğasından kaynaklanan tehlikeler ve tehditler aracılığıyla içerideki toplumu disipline eder. Ulusun gerek içerideki gerekse dışarıdaki 'düşman ötekileri', dış politika yoluyla dile getirilen tehlike söylemleri sayesinde iç içe geçmiş olur.²⁷ İçerideki tehditkar öteki ya da ötekiler, dışarıdaki ötekilerle açıkça ilişkilendirildiklerinde bu durumun ima ettiği tehdit çok daha büyük, acil ve 'olağanüstü önlemler alınmasını gerektirir. Bu tür durumlarda ulus, güvenlikleştirme siyasetiyle iç ve dış tehditlere karşı çok daha kolay seferber edilebilir. İstanbullu Rumların kamusal söylemde Kıbrıs'ta Türkleri 'katleden' Rumlarla sıkça özdeşleştirilmeleri, ulusun bünyesinden atılmaları gereken 'çıban başları' oldukları algısını yaygınlaştırmaya hizmet etmiştir.

Sonuç olarak sınır kurucu ve disipline edici bir pratik olarak devletlerin dış politika söylemlerinin iki temel işlevi olduğu iddia edilebilir: İlki, buyurgan bir kimlik ve nosyon olarak

²⁵ A.g.e., s. 29.

²⁶ Bach, *Between sovereignty and integration*, s. 44.

²⁷ Campbell, *Writing security*.

milli bütünlüğü ve milli ‘bizi’ güçlendirmek. Bu, çoğunlukla sınırları ve muhtevası açıkça tanımlanmış milli kimliğe dahil edilmeyen ya da edilemeyen toplumsal grupların (etnik, dini, siyasi vb. azınlıkların) aleyhine gelişen bir süreçtir. İkincisi, ‘içerisi’ ‘dışarı’, ‘biz’ ve ‘onlar’, ‘yerli’ ve ‘yabancı’ arasında kurulan katı sınırları ‘normalleştiren’, doğallaştıran bir illüzyon yaratmak. Böyle düşünüldüğünde dış politika, siyasal/toplumsal düzlemde devletin kurduğu yönetim aklının ve teknolojisinin önemli bir unsurudur ve dolayısıyla iç iktidar ilişkileriyle yakından ilgilidir.²⁸ Türkiye’de resmi ve anaakım söylemde ‘milli dava’ olarak tanımlanan ve Rum sürgünüyle doğrudan ilişkilendirilen Kıbrıs sorunu, dış politika retoriğinin bu iki işlevini mükemmelen gösterir niteliktedir.

Bir ‘milli dava’ ve milli güvenlik sorunu olarak Kıbrıs

Milli dava kavramı, Türkiye’de kamusal söylemde siyasi elitler tarafından herhangi bir dış politik meselenin hayati öneme sahip olduğunu vurgulamak ve toplumdan politikalarına sorgusuz sualsiz bir destek talep etmek amacıyla sıkça kullanılır. Türkiye’de toplumun kolektif hafızasında bu kavramla en çok özdeşleşen konu Kıbrıs meselesidir. Bir konunun, ‘milli dava’ olarak tanımlanması ve bu şekilde sabitlenmesi, devlet seçkinlerinin konuyla ilgili söylem ve siyasetlerinin sorgulanmasını ve eleştirilmesini önlemeye ve konunun demokratik tartışma süreçlerinden soyutlanmasına yarar. Hükümetler, milli dava olarak ilan ettikleri konularda toplumun tüm bireylerinden ‘sorunsuz’ bir birliktelik oluşturmalarını beklerler ve böylelikle içeride sessizliği güvence altına almak isterler.²⁹ Türkiye’de Kıbrıs meselesi, 1950’li yılların başlarından itibaren kamusal ve resmi söylemde gittikçe artan bir yoğunlukla ‘milli dava’ olarak tanımlanmış ve her bireyden bu davayı sorgusuzca sahiplenmesi beklenmiştir. Toplumun diğer kesimlerinden olduğu gibi İstanbul’daki Rum cemaatinin üyelerinden de özellikle de Rum gazeteciler, din adamları ve entelektüellerden ‘Türkiye’nin Kıbrıs pozisyonunu cansiperane şekilde desteklediklerini’³⁰ beyan etmeleri beklenmiş, bu beklenti Kıbrıs ihtilafının buhran boyutlarına ulaştığı zamanlarda açıkça dile getirilmiştir. Hatta bu konuya yaklaşımları yeterince ‘vatanperver’ bulunmadığında yahut ‘bölücü’³¹ olarak değerlendirildiğinde İstanbullu Rumlar ve Fener Patrikhanesi gibi kurumlar, basın yoluyla uyarılmışlar, varlıkları ve statüleri sorgulanmış ve sadakatsizlikle suçlanmışlardır. Bilhassa 6-7

²⁸ Thomas Diez, ‘The imposition of governance: transforming foreign policy through EU enlargement’, COPRI IIS Working Papers, <http://www.copri.dk/publications/workingpapers.htm>, 2000.

²⁹ Campbell, *Writing security*, s. 35.

³⁰ Alexandris, *The Greek minority of Istanbul*, s. 254.

³¹ A.g.e., s. 255.

Eylül 1955 ya da 1963-64 Kıbrıs çatışmaları gibi kriz zamanlarında Rum patriğinden Türkiye lehine krizlere müdahil olmasının beklendiği, tutumu hakkında patrikten basın yoluyla hesap sorulduğu görülmektedir.³²

‘Milli dava’ söylemi, içinde ‘milli’ olanla ‘gayri-milli’ olan arasında *a priori* bir ayrım barındırır ve etnik, dini ve siyasi azınlık gruplarının ‘gayri-milli’ unsurlar olarak ilan edilerek aşağılama ve ayrımcılıktan toplu sürgüne uzanan yaptırımlara maruz kalmalarına yol açabilir. 1964 Rum sürgününde toplumun bir kesimi ağır bir güvenlikleştirme edimiyle iç düşman haline getirilmiş ve siyasi otorite, toplumdaki olağan koşullarda meşru sayılmayacak eylemlerini Kıbrıs’taki şiddetli çatışmaları öne sürerek onaylamasını beklemiştir. Kıbrıs meselesine Türkiye’de sivil/askeri bürokratik seçkinlerce ‘özellikle ve öncelikle’ bir güvenlik sorunu olarak bakılmış, bu konu, uzun yıllar teknokratik, otoriter ve militarist bir dille siyasetleştirilmiştir. Konuya dair resmi politikalar, ‘milli dava’ ve ‘milli güvenlik’ söylemiyle siyasi tartışma ve eleştiri süreçlerinden âri tutulmuştur. Sıkça başvurulan ana vatan-yavru vatan metaforuyla Kıbrıslı Türklerle anavatanda yaşayan Türklerin güvenliklerinin özdeşleştirilmesi, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’yle Türkiye Cumhuriyeti’nin güvenlik ve kaderlerinin birbirinden ayrılamazlığı, jeopolitik, coğrafi, ekonomik ve kültürel açıdan Kıbrıs adasının Anadolu’nun doğal uzantısı ve devamından ibaret olduğu, Doğu Akdeniz’deki merkezi ve hakim konumundan ötürü Kıbrıs adasının Türkiye’nin ulusal güvenlik ve savunması açısından arz ettiği yaşamsal önem, Kıbrıs’ın ticaret ve su yollarının, petrol hatlarının birbirleriyle çakıştığı noktalardaki hakim konumu, adanın jeopolitik bir hazine veya bir yüzer askeri üs olarak temsili, kuşatılma/çevrenme korkusunun sürekli ve ısrarla dile getirilişi, Kıbrıs’a ilişkin geleneksel resmi ve anaakım söylemlerde sıkça başvurulan temalar arasındadır. Farklı tarihsel dönemlerde dünya konjonktüründeki ve Türkiye siyasetindeki değişimlere bağlı olarak bu temalardan bir ya da birkaçının öne çıkarıldığı ve söylemin genel hatlarını belirler hale geldiği görülür.³³ Ayrıca Kıbrıs ihtilafının uzun tarihi, Türk milletinin dışarıdaki düşmanlarıyla özdeşleştirilen iç ‘ötekiler’ keşfetmenin örnekleriyle doludur. 1940’ların sonlarından 1990’lara uzanan dönemde ‘komünistlerle’ (ki soğuk savaş boyunca bu terim Türkiye’de solcu olan ve yeterince milliyetçi görülmeyen herkesi kapsayabiliyordu) birlikte Rum cemaatine Kıbrıs’ta Türkiye’nin düşmanlarıyla işbirliği yapma kuşkusuyla bakıldı ve Kıbrıs bu kesimlere baskı aracı olarak işlevselleştirildi. Söz konusu toplumsal kesimler, en uç örneğini İstanbullu Rumların zorla sınır dışına çıkarılmalarında gördüğümüz bir dışlama,

³² *Cumhuriyet*, 31 Aralık 1963 ve 1 Ocak 1964.

³³ Alper Kaliber, ‘Türkiye’de güvenlikleştirilmiş bir alan olarak dış politikayı yeniden düşünmek: Kıbrıs örneği, *Uluslararası İlişkiler*, 2:7, 2005, s. 31-60.

sessizleştirme siyasetine tabi tutuldular ve ‘aşırı güvenlikleştirilmiş’ Kıbrıs ihtilafı, bu gruplara siyasal alanın daraltılmasında, onların milli ve meşru olanın dışına itilmelerinde önemli bir rol üstlenmiş oldu.

1964 Rum Sürgünü: Tam olarak ne oldu?

Bu makalede gösterdiğim üzere özellikle de 1964 başlarından itibaren Türkiye’de resmi ve anaakım söylemde Kıbrıs ihtilafında yaşananlarla zamanın İsmet İnönü hükümetinin Rum azınlığa yönelik politikaları arasında doğrudan bir bağ kurma yaklaşımı hakimdir.³⁴ Bu nedenle o sıralarda adadaki siyasi duruma ve bunun Türkiye’deki yansımalarına göz atmak faydalı olabilir. 30 Kasım 1963’te Kıbrıs Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Makaryos, 1960 tarihli kurucu anayasanın 13 maddesinin değişmesini önerdi. Makaryos, bu anayasal değişikliklerle Kıbrıslı Türk ve Rumların eşitliği ilkesine dayanan iki toplumlu yapıyı, Kıbrıslı Türkleri azınlık statüsüne indirgeyen çoğunlukçu bir yönetim sistemiyle değiştirmek istemekteydi.³⁵ Kıbrıs Türk toplum liderliği ve Türkiye hükümeti, bu değişiklikleri, Enosis’e yol açacağı gerekçesiyle kabul edilemez buldular. Kıbrıslı Türklerin, anayasal değişiklikleri açıkça reddetmelerinin hemen ardından 21 Aralık 1963’te Kıbrıslı Rumların, ‘kanlı Noel’ olarak anılan saldırıları başladı.³⁶ Bu tarihte birlikte 1964 yılının önemli bir bölümü boyunca önde gelen Türk gazetelerinde Kıbrıs çatışmaları, manşetlerde ya da ilk sayfa haberleri olarak yer aldı. Gazeteler, vahşice öldürülen, kaybolan ve kaçırılan Kıbrıslı Türklerin ya da kuşatılan, açlığa terk edilen köylerin haberlerini hemen her gün ilk sayfalarından duyurdular ‘Kıbrıs’da 12 Türk öldürüldü ve 50 kişi yaralandı’,³⁷ ‘Türk kesiminde erzak azaldı, açlık başladı’,³⁸ ‘Kıbrıs’ın köyleriyle her türlü irtibat kesildi, Rumlar Türkleri aç bırakarak teslim olmaya zorluyorlar’,³⁹ ‘20 Türk öldürüldü, EOKA’cı Rumlar ağır silahlarla hücum ettiler, ateş çemberi daralıyor’,⁴⁰ ‘Muhasara altındaki 4 bin Türk’e gıda ve ilaç yardımına bile müsaade edilmedi, Rumlar 10 Türk köyüne daha saldırdılar’.⁴¹ Dönemin günlük gazetelerinden çok sayıda örneklerini verebileceğimiz bu tür haberler, Türkiye kamuoyunun, hükümetin kısa bir süre sonra İstanbul’da yaşayan Yunan uyruklu Rumlara karşı yürürlüğe koyacağı sürgün politikasını onaylamasını ve/veya sessizlikle kabullenmesini kolaylaştıracaktır. Türkiye kamuoyunda

³⁴ Demir ve Akar, *İstanbul’un son sürgünleri*, s. 17–18.

³⁵ Akgönül, *İstanbul Rumları*, s. 254.

³⁶ Mümtaz Soysal ve N. Münir Ertekün ‘Federal solution for Cyprus’, *Foreign Policy* 35, 1999, s. 205.

³⁷ *Cumhuriyet*, 25 Aralık 1963.

³⁸ *Cumhuriyet*, 29 Aralık 1963.

³⁹ *Cumhuriyet*, 4 Ocak 1964.

⁴⁰ *Cumhuriyet*, 13 Şubat 1964.

⁴¹ *Cumhuriyet*, 13 Mart 1964.

Kıbrıslı Türklere ekonomik ambargo ve yasal kısıtlamalar uygulayan ve ‘katliamlar’ yapan Rumlara karşı öyle bir öfke ve hayal kırıklığı birikmişti ki Kıbrıslı soydaşların kaderi Türkiye iç siyasetinin en sıcak konusu haline gelmişti.⁴²

Birçok gözlemciye göre 1964 yılı başında Kıbrıs’ta çatışmalar olağanca hızıyla sürerken, Kıbrıslı Rumları ve Yunanistan’ı müzakere masasına oturtmak konusunda Türk hükümetinin elinde herhangi bir imkan kalmamıştı. Türk hükümeti, Kıbrıslı Türklere karşı saldırılarını durdurmaları amacıyla Kıbrıslı Rumlara baskı yapması için Yunanistan’ı ikna etmesine yarayacak güçlü bir koz ihtiyacındaydı. Kısa bir süre sonra Türkiye’de ikamet eden Rum azınlık, tam da Kıbrıs Rum tarafı karşısında böyle bir koz ve hatta ‘misilleme’ aracı olarak görülecekti.⁴³ Ancak yukarıda da belirttiğim üzere Rum sürgününe ilişkin az sayıdaki çalışmanın birleştiği bu görüş, sürgünün Kıbrıs meselesiyle ilişkisini tüm yönleriyle kavramamızı güçleştirmektedir. Dahası zamanın Türk hükümetinin, resmi siyasi çizgisini onaylamasa da konunun resmi söylemde kuruluş biçimini akademik düzlemde yeniden üretmektedir. Oysa yalnızca Rum azınlık, Yunanistan’a ve Kıbrıslı Rumlara baskı uygulamak için araçsallaştırılmamış, fakat aynı zamanda ve belki daha da önemlisi Kıbrıs’taki çatışmalar, İstanbullu Rumların zorla sürülmelerini meşrulaştırmak için Türkiye’deki siyasi elitler ve basın tarafından yaygın şekilde kullanılmıştır. Üstelik Kıbrıs bağlamında dile getirilen güvenlik ve ceza söylemiyle Rum cemaatine baskılar İstanbul ile sınırlı kalmamış, ‘İmroz ve Bozcaada’daki Rumca öğretim yapan okulların kapatılmasına’⁴⁴ değin uzanmıştır.

Türkiye basınında her gün Kıbrıs çatışmalarına ilişkin trajik haberler yayımlanırken 14 Şubat 1964’te bir CHP milletvekili, Başbakan İsmet İnönü tarafından yanıtlanmak üzere meclise bir soru önergesi sundu. Önergede şu sorular yer almaktaydı:

- 1) Türkiye’de yaşayan ve çalışan Yunan uyrukluların toplam nüfusu ne kadardır?
- 2) Bunların ne kadarı gelir vergisi ödemektedir?
- 3) Yunan uyruklular tarafından ödenen gelir vergisi toplamı ne kadardır?
- 4) Türkiye’deki Yunan uyrukluların ödediği beher gelir vergisi ne kadardır?
- 5) Gelir vergisi ödemeyenlere karşı harekete geçilmiş midir?
- 6) Hükümet, Yunan uyrukluların ekonomik ve sosyal faaliyetlerini yakından takip etmekte midir?
- 7) Yunan uyrukluların ikamet izinleri gözden geçirilecek ve gerekli önlemler alınacak mıdır?⁴⁵

⁴² Soysal ve Ertekün, ‘Federal solution for Cyprus’, s. 205.

⁴³ Demir ve Akar, *İstanbul’un son sürgünleri*, s. 27.

⁴⁴ *Tercüman*, 12 Nisan 1964.

⁴⁵ *Yeni Sabah*, 14 Şubat 1964.

Hükümetin bu soru önergesine yanıtı, İstanbul'un 16 Mart 1922'de düşman işgaline uğramasının yıldönümü olan 16 Mart 1964 günü geldi. Yunanistan'ı Kıbrıs Anayasasını 'çiğnemesi için Makaryos'u teşvik etmekle'⁴⁶ suçlayan İnönü hükümeti, 1930'da imzalanmış olan Türk-Yunan İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Anlaşması'nı yürürlükten kaldırdığını ve Türkiye'de ikamet eden Yunan uyruklu Rumları sınır dışı etme kararı aldığını açıkladı.⁴⁷ Üçte biri Yunan tabiiyetinde bulunan Rum cemaatine mensup kişiler, İstanbul'a 1918'den çok önce yerleşmişlerdi ve 1923 Lozan Antlaşması ve 1930 Anlaşması çerçevesinde burada yaşamalarına izin verilmişti. 1930 Anlaşması'nın feshi, başlangıçta yalnızca Yunan uyrukluları hedef almış görünse de Türk uyruğuna sahip Rumlar da aile bağları nedeniyle bu karardan aynı şekilde etkilendiler. Ancak hükümetin bu kararı, gazetelerde 'Türkiye'deki Yunanlıların bazı hakları iptal edildi'⁴⁸ ya da 'Yunanlılara tanınan bazı imtiyazlar fesh edildi'⁴⁹ şeklinde duyuruldu. Bir başka deyişle yapılan, Türkiye'de yaşayan yabancıların ayrıcalıklarının iptali olarak sunuldu. Bu durumda, örneğin annesi ya da babası Yunan uyruğunda olan bir Türk uyruklu Rum'a da 'toplumun yabancı' olduğu söylenmiş oluyordu.

Anlaşmanın tek taraflı olarak yürürlükten kaldırılması, 'Yunanlılara karşı ikinci Kurtuluş Savaşı'⁵⁰ olarak nitelendirildi ve Türk kamuoyunda sevinçle karşılandığı yazıldı. Bu haber ayrıca meclisin 'olağanüstü ve gizli bir toplantı' yaparak, kabineye 'gerektiği zaman Kıbrıs'a silahlı müdahale etme yetkisini' verdiği haberiyle manşetleri paylaştı.⁵¹ Böylelikle hükümetin Yunan uyruklu Rumlara yönelik politikasının, yaşamsal bir güvenlik sorununa dönüşen Kıbrıs meselesine 'olağanüstü koşullarda verdiği olağanüstü bir yanıt' olduğu mesajı verilmiş olmaktadır. Benzer şekilde 1930 Anlaşması'nın 36. Maddesi, sözleşmenin feshi durumunda taraf devletlerin, diğer ülke vatandaşlarına topraklarından ayrılmaları için altı aylık bir süre verilmesini öngörmekteydi. Ancak 16. Madde, anlaşmaya taraf olan devletlerin güvenlikleri söz konusu olduğunda azınlık gruplarının, ikamet ettikleri ülkeden derhal sınır dışı edilmelerine imkan tanımaktaydı. Konuyu acil ve 'olağanüstü' önlemler gerektiren bir mesele olarak güvenlikleştiren Türk hükümeti, Rum azınlığı derhal sınır dışı etme kararını bu maddeye dayanarak açıkladı. Dönemin İçişleri Bakanı Orhan Öztrak'a göre 'güvenliğimizi ihlal edici hareketlerde bulunan'⁵² Yunan uyruklular sınır dışına çıkarılıyordu. Bakan bir başka demecinde de 'yalnız iç ve dış emniyetimizi ihlal eden Yunan uyruklular yurt dışına çıkarılıyor' derken

⁴⁶ Alexandris, *The Greek minority of Istanbul*, s. 280.

⁴⁷ *Cumhuriyet, Hürriyet, Tercüman*, 17 Mart 1964.

⁴⁸ *Cumhuriyet*, 17 Mart 1964.

⁴⁹ *Tercüman*, 17 Mart 1964.

⁵⁰ Alexandris, *The Greek minority of Istanbul*, s. 51.

⁵¹ *Cumhuriyet*, 17 Mart 1964.

⁵² *Cumhuriyet*, 22 Nisan 1964.

kanıt olarak bu muameleye maruz kalan ‘Yunan uyrukluların hepsinin Eleniki Enosis Cemiyet’i üyesi bulunduğu’ bilgisini geçiyordu.⁵³

İstanbul Rumlar arasında sürgün edilen ilk grupta çoğunlukla Türkiye’ye zararlı faaliyetler yürüttükleri iddia edilen işadamları bulunmaktaydı.⁵⁴ Sınır dışı edilenlere yöneltilen suçlamalar arasında yasadışı dernekler kurmak, ‘Kıbrıs’taki Rum teröristlere’ silah sağlamak amacıyla para toplamak, Türkiye karşıtı propaganda yürütmek, döviz kaçakçılığı yapmak ve sahte fatura kullanmak gibi suçlar sayılmaktaydı.⁵⁵ İçişleri Bakanı Orhan Öztrak, yaptığı açıklamada ‘İstanbul’un iktisadi hayatını’ felç eden ve ‘Eleniki Enosis Derneği aracılığıyla Kıbrıslı Rumlara para gönderen’ 10.244 Yunan uyruklunun sınır dışı edileceğini duyurdu.⁵⁶ Sınır dışı edilecekler listesinde ölmüş kişilerin, sakatların ve ‘resmi makamlarla hiçbir bağlantısı olmamış saygın’⁵⁷ kişilerin bulunduğu fark edilmesiyle bu suçlamaların dayanağı çökmüş olsa da Türk hükümeti sürgün sürecini hızlandırdı. Üstelik sınır dışı edileceklerle ilişkin resmi ve basın söylemi gitgide sertleşerek kışkırtıcı bir hal aldı. Rumlar, Türk ulusunun ‘iç düşmanı’ olarak muamele gördüler ve çoğunlukla ülkedeki sol muhalif kesimlere yöneltilen bir suçlama olan ‘beşinci kol’ olmakla ve Türkiye’ye içerden darbe vurmakla suçlandılar.⁵⁸

Türk Hükümetinin toplu sürgün politikasının temel dayanağı, Türkiye’ye zarar verme ve Kıbrıslı Rumlara mali yardım sağlama amacı güttüğü iddia edilen gizli bir örgütün varlığıydı.⁵⁹ İçişleri Bakanı Öztrak, sürgün edilen Yunan işadamlarının %95’inin ‘Türkiye’nin iç ve dış güvenliğini tehlikeye atan faaliyetlerde bulunan’⁶⁰ ve kapatılan Eleniki Enosis Derneği’ne üye olduklarını kamuoyuna açıkladı. 1930’larda Türkiye ile Yunanistan arasında yaşanan yakınlaşma döneminde kurulan Eleniki Enosis Derneği, Türkiye’de yaşayan Yunan cemiyeti arasında dayanışmayı ve kültürel gelişmeyi desteklemeyi amaçlamıştı. Dernek, II. Dünya Savaşı sırasında Yunanistan’a gıda ve giysi göndermek üzere yardım kampanyaları düzenledi ve 1950’lerde Yunan adalarında yaşayan depremin mağdurlarına bağış kampanyası yürüttükten sonra atıl hale geldi. Birleşme anlamına gelen *Enosis* terimi, Türkiye’de Kıbrıs sorunu bağlamında Kıbrıs’ın Yunanistan ile birleşmesiyle özdeşleşmiş ve 1950’lerden bu yana kamuoyunda bu konudaki en kötü senaryo olarak zihinlerde yer etmiştir. Enosis, gerçekten de

⁵³ *Cumhuriyet*, 3 Mayıs 1964.

⁵⁴ Sınır dışı edilen ilk gruptakilerin meslekleriyle ilgili bakınız Demir ve Akar, *İstanbul’un son sürgünleri*, s. 73–74.

⁵⁵ *Vatan*, 30 Mart 1964.

⁵⁶ *Apoyevmatini*, 20 Mart 1964; aktaran Akgönül, *İstanbul Rumları*, s. 62.

⁵⁷ Alexandris, *The Greek Minority of Istanbul*, s. 282.

⁵⁸ Demir ve Akar, *İstanbul’un son sürgünleri*, s. 73.

⁵⁹ Akgönül, *İstanbul Rumları*, s. 263.

⁶⁰ *Milliyet*, 3 Mayıs 1964.

özellikle de 1970lere kadar farklı siyasal yapılardan gelen Kıbrıslı Rumlar ve kilise gibi kurumlar için en ideal siyasi hedefti.⁶¹ Bu açıdan toplu sürgünü meşrulaştırmak isteyen hükümetin Enosis teriminin Türk halkının tahayyülünde yol açması muhtemel tehdit algısını ve öfkeyi kullanmak istediği aşıkardır. Enosis'in pek çok Türk için Yunanistan'ın 'Megali İdea'⁶² politikasının sembolü olması, Türk hükümetinin halkı seferber etmesini ve Rum azınlığı Türk ulusu için varoluşsal bir tehdit olarak güvenlikleştirmesini oldukça kolaylaştırmıştır.

Yunan uyruklu Rumlara sürgün kararı evlerine veya işyerlerine gelen polis memurları tarafından tebliğ edildi. Emniyet müdürlüğündeki Rum Dairesi'ne getirilen Rumlar, sürgün edilmeden önce 'yasaları ihlal' ettiklerini, 'Türkiye aleyhine faaliyet gösteren Eleniki Enosis Derneği üyesi' olduklarını ve 'Kıbrıs'ta Yunan teröristlere para' gönderdiklerini kabul ettikleri bir beyanı imzalamaya mecbur tutuldular. Bu belgeyle ayrıca 'Türkiye'yi kendi özgür irademle terk ediyorum' beyanını da yapmış oluyorlardı.⁶³ Özellikle sınır dışı edilen ilk grup Rumlara, birçok nesildir yaşadıkları ülkeyi terk etmeden önce işlerini yoluna koymaları ve yeni bir yaşam kurlmaları için sadece 48 saat süre tanındı. Sınır dışı edilenlerin yalnızca 220 Türk lirasıyla (22 dolar) ve 20 kilodan ağır olmayan tek bir bavulla ülkeden ayrılmasına izin verildi.⁶⁴ Sahip oldukları mücevherleri, gümüş veya altından yapılmış eşyaları yanlarında götürmeleri yasaklandı.⁶⁵ 6/3807/1964 nolu bakanlık kararına dayanılarak Yunan uyrukluların evleri ve diğer taşınmaz mülkleri hakkında alım satım dahil herhangi bir işlem yapmaları derhal engellendi.⁶⁶ Kendi hesaplarından para çekmek dahil tüm banka işlemleri büyük ölçüde kısıtlandı. Dahası 'Rumların kısmen veya tamamen sahip oldukları işyerlerine' kredi vermemeleri için bankalara emir verildi. 'Gelecekte vergi borçlarını ödememeleri durumuna karşılık hazineye garanti mahiyetinde banka hesapları donduruldu, mallara el konuldu ve hatta mobilya ve şahsi eşyalar haczedildi'.⁶⁷ Hükümetin Yunan uyruklu Rumları sınır dışı ederken bir yandan da menkul değerlerini ve taşınmazlarını kamulaştırması yahut bunlar üstündeki haklarını kullanmalarını engellemesi, kapsamlı bir servet transferinin önünü

⁶¹ Niyazi Kızılyürek, *Bir hınç ve şiddet tarihi: Kıbrıs'ta statü kavgası ve etnik çatışma*, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016).

⁶² Megali İdea, eski Bizans İmparatorluğu sınırları içinde kalan Yunan topraklarının yeniden birleştirilmesini öngören siyasi bir ideoloji olarak tanımlanabilir. Bkz. Vamık Volkan, *Psychoanalysis, international relations, and diplomacy: a sourcebook on large-group psychology*, (Londra: Karnac, 2014), s. 36.

⁶³ Alexandris, *The Greek minority of Istanbul*, s. 284; Demir ve Akar, *İstanbul'un son sürgünleri*, s. 76.

⁶⁴ Sürgünlerin 50. yıldönümünde açılan serginin adı '20 Dolar 20 Kilo' idi.

⁶⁵ Akgönül, *İstanbul Rumları*.

⁶⁶ Helsinki Watch Report, *'Denying Human Rights and Ethnic Identity: The Greeks of Turkey'*. Human Rights Watch, 1992.

⁶⁷ Alexandris, *The Greek minority of Istanbul*, s. 284. Alexandris, bu bilgiyi Alexander Dimitropoulos'un Genel Sekreter'e sunduğu memoranduma dayandırıyor, 10 Eylül 1964, UNSC/S/5951.

açtı. Zaten bir amacın da bu olduğu anlaşılmaktadır.

Basında ve Kamusal Söylemde Toplu Sürgün ve Rum Azınlık

İstanbulu Rum azınlığa karşı yürürlüğe konan ve toplu sürgünleri haklılaştırmayı amaçlayan ayrımcı, aşağılayıcı, suçlulaştırıcı ve güvenlikleştirici yaklaşımı kavrayabilmenin bir yolu da zamanın yazılı basınında konuyla ilgili söylemin izlerini sürmektir. Anaakım basının, özellikle Kıbrıs meselesi gibi dış politika konularında ‘içerisi’ ‘dışarı’ ayrımı uyarınca haber ve yorumlarında sürekli ‘biz gizli öznesi ve militarist bir dil’⁶⁸ kullandığı, tek ses olma şiarıyla resmi çizgiye en ufak bir eleştirel tavır geliştirmeye ihtiyaç duymadığı, hatta bunu milli birlik için bir tehdit unsuru şeklinde algılayarak resmi söylemi harfiyen yaygınlaştırdığı gözlenmiştir. Örneğin, İnönü hükümetinin toplu sürgünü Kıbrıs ihtilafı yoluyla meşrulaştıran söylemi, Cumhuriyet gazetesinin 7 Nisan tarihli manşetinde gayet iyi özetleniyor: ‘Kıbrıs konusunda Türkiye’ye karşı takındığı menfi tavır sebebiyle Yunanistan’la mevcut anlaşmalar gözden geçirilecek. Yunanistan’ın Makaryos’u desteklemesi, bu kararın alınmasında önemli rol oynadı’. ‘İttifak anlaşmasının Makaryos tarafından tek taraflı olarak kaldırılması ve Yunan hükümetinin de bu anayasa ve hukuk dışı davranışı onaylaması’, ‘Türk hükümetinin bu kararının kaynağı olmuştur’.⁶⁹ Sürgünler özelinde sıklıkla kışkırtıcı ve Rum/Yunan karşıtı bir dil kullanan Türk basını, hükümetin politikasını Türk vatandaşlarının nezdinde meşrulaştıran gönüllü bir enstrüman olarak işlev gördü.⁷⁰

Rum sürgünü süresince Türkiye’de basının, hükümetin sınır dışı etme siyasetini gerekçelendirmek amacıyla birbirleriyle iç içe geçmiş farklı söylemsel stratejiler kullandığını öne sürebiliriz: İstanbullu Rumların, Kıbrıslı Rumlarla özdeşleştirilerek Türk milletinin düşman ‘ötekisi’ olarak damgalanmaları, Türk milletini içerden yıkmayı ve milli ekonomiyi ele geçirmeyi amaçlayan ‘beşinci kol’ olarak güvenlikleştirilmeleri, sürgünden dolayı Yunanistan’ın ve Makaryos’un suçlanmaları, Rum azınlık üyelerinin sürekli Türkiye’ye karşı suç işleyen kimseler olarak gösterilmeleri, aşağılanmaları ve insandışılaşmalarını (dehumanization) sıkça rastlanan söylemsel temalar arasındadır.⁷¹ Ayrıca özellikle Mart-Eylül 1964 döneminde sınır dışı etme haberlerinin gazetelerde gün be gün ve Kıbrıs’taki çatışma haberleriyle yan yana ve hatta kimi zaman iç içe geçmiş kutucuklar halinde verildiği, böylece

⁶⁸ Ceren Sözeri, ‘Kıbrıs meselesinin rehineleri’, s. 41.

⁶⁹ Cumhuriyet, 7 Nisan 1964.

⁷⁰ Cumhuriyet, 7 Nisan 1964.

⁷¹ Rıdvan Akar da sürgün politikasına ‘kamuoyunun hazırlanması’ amacıyla bu söylemlerin sistemli bir şekilde devreye sokulduğunu savunur. Akar, ‘Dış politikanın rehineleri’, s. 168-169.

toplumun sürekli teyakkuzda tutulduğu gözlemlenmektedir.⁷² Gazetelerin, sınır dışı edileceklerin sayılarını sık sık duyurdukları, bu kişilerin isim ve mesleklerini, kimi zaman da üstlerine atılı suçları içeren listeler yayımladıkları, böylece bu kişileri hedef haline getirerek bir tür linçe tabi tuttukları görülmektedir.⁷³ Bu da sınır dışı edilenlerin psikolojik dirençlerinin kırılmasını ve mallarını çoğunlukla haraç mezat ellerinden çıkarmalarını kolaylaştırmış ve çabuklaştırmıştır. Azınlık mensuplarında bu toplumda istenmedikleri duygusunun yerleşmesine yol açmış, bu yüzden Türk uyruklu Rumların göçü, 1960'lar ve 1970'ler boyunca sürmüştür.

Gazete haberlerinde okuyuculara Türkiye'deki Rum azınlık ile Kıbrıslı Rumlar arasındaki ortak etnik, dini ve kültürel kökenler hatırlatılarak Rum azınlığın Başpiskopos Makaryos'a ve 'EOKA teröristlerine'⁷⁴ doğrudan mali yardımda bulduklarını öne süren haberlere sıkça rastlanmaktadır. Örneğin, bu tür haberlerinden birinde Hürriyet gazetesi, okurlarına resmi kaynakların, 'Türkiye aleyhine çalışan ve bir fesat yuvası olup mahkeme kararıyla kapatılan Eleniki Enosis Cemiyeti eski üyeleriyle Kıbrıs'taki EOKA teşkilatına mali yardımda bulunanların ve Türkiye'de sağladığı servet ve kazançları Yunanistan'a gayrimeşru yollarla kaçıran Yunan uyrukluların Türkiye'den atıldığını' açıkladıklarını duyuruyordu.⁷⁵ Gazetelerde Osmanlı İmparatorluğu zamanından beri Rumların, Türkiye'ye içeriden darbe vuran 'beşinci kol' olarak davrandıklarına dair haber ve yorumları sıkça görmek mümkündür.⁷⁶ Bilhassa 'yorum' sütunlarında Rumlardan ve hatta tüm Yunan ulusundan 'genetiği bozuk' ve 'gaddar, eli kanlı katiller';⁷⁷ 'şeytani' ve 'Türklerin tarihi düşmanı'⁷⁸ gibi aşağılayıcı ifadelerle söz edilmesi, hemen hiç kimsenin ya da kurumun sorgulamadığı yaygın bir durum haline gelmişti. Türkiye'yi içten kemiren 'sinsi yaratıklar' şeklinde tanımlanan Rumların sürgünü, 'koynumuzdaki yılandan kurtulduk'⁷⁹ türü nefret söylemiyle dolu manşetlerle kamuoyuna duyuruldu. Anaakım medya ayrıca Rum azınlığın mensupları tarafından işlenen veya işlendiği öne sürülen suç ve kabahatlere geniş yer vererek Türkiye'deki Rum karşıtı ortama önemli ölçüde katkıda bulundu. Gazeteler, haber başlıklarında tutuklanan kişilerin Rum azınlıktan

---

⁷² Örneğin 11-12-13 Nisan 1964 tarihlerinde Cumhuriyet gazetesinde Kıbrıs'ta Türklere saldırı haberleriyle sınır dışı etme haberleri yan yana ya da alt alta verilmiştir. Benzer şekilde 18 Temmuz 1964'de '70 Rum daha sınır dışı edildi' haberini yapan Hürriyet Gazetesi, bu haberin hemen altında 'Rumlar Girne bölgesinde ağır toplarla taarruza geçtiler' diye bildiriyordu. Örnekler çoğaltılabilir.

⁷³ Bkz. *Cumhuriyet* gazetesinin 24 Mart, 14 Mayıs, 19 Haziran ve 2, 9, 17 Temmuz 1964 sayıları.

⁷⁴ Demir ve Akar, *İstanbul'un son sürgünleri*, s. 27.

⁷⁵ *Hürriyet*, 18 Temmuz 1964.

⁷⁶ A.g.e., s. 73.

⁷⁷ Kadircan Kafalı, 'Rum', *Tercüman*, 28 Ocak 1964.

⁷⁸ Ahmet Kabaklı, 'Milli İktisat', *Tercüman*, 9 Ocak 1964.

⁷⁹ *Son Havadis*, 18 Mart 1964.

olması durumunda etnik kökenlerini iştiyakla vurguladılar:⁸⁰ ‘Bir Rum katil ve kaçakçı tutuklandı’,⁸¹ ‘İsviçre bankalarına döviz kaçırıldığı tespit edildi. Kaçakçılığı yapanların fazlalığının Rumlar ve Musevilerin teşkil ettiği öğrenilmiştir’,⁸² ‘Rumlar yeni usullerle para kaçırıyor’.⁸³

‘Sürgün edilenlerin suçlu olduklarına dair kanıyı güçlendirici’⁸⁴ ve İstanbullu Rumlarla Kıbrıslı Rumları özdeşleştiren yayınların amacı, sürgünün siyasi bir karar olmaktan çok büyük bir tehdit karşısında alınmış bir güvenlik tedbiri olduğu izlenimini güçlendirmektir. Konu bu şekilde güvenikleştirilirken alınan bu tedbirin uluslararası hukuka aykırı olmadığı da sık sık vurgulandı. Sınır dışı edilenlerin, ‘Türkiye aleyhine’⁸⁵ çalışan ya da ‘Türkiye’ye zararlı faaliyetleri tespit edilen’ kimseler⁸⁶ veya ‘memleketimiz için siyasi ve iktisadi yönden zararlı faaliyetleri bulunan Yunan uyruklular’⁸⁷ olduğu birçok sürgün haberinde altı çizilen bir husustu. Örneğin 12 Nisan’da İçişleri Bakanı Orhan Öztrak, ‘yurt içinde ve dışında zararlı faaliyette bulduklarına dair suçları sabit olan’ şahısların ‘süratle hudut dışı edileceğini’ açıklıyordu.⁸⁸ Gene bakana göre ‘yalnız iç ve dış emniyetimizi ihlal eden Yunan uyruklular yurt dışına çıkarılıyordu’ ve bu kişilerin hepsi de Eleniki Enosis Cemiyeti üyesiydi.⁸⁹ Türk yetkililere göre ‘sınır dışına çıkarılma işlemi hukuk anlayışı ve tasarrufları içinde’ yapılmaktaydı.⁹⁰

TCE™

Türkiye’de resmi ve anaakım söylemin bir Soğuk Savaş klasiği olarak komünizm korkusu, Kıbrıs meselesinin ve onunla ilişkili konuların güvenikleştirilmelerinde de karşımıza çıkmaktadır. Konunun, 1950’lilerin ortalarından itibaren uluslararasılaşmasıyla birlikte Türkiye, Kıbrıs’ta ‘özgür dünyanın’ haklarını kendisinin koruyacağı, Kıbrıs’ın Rumların eline geçmesi durumunda ‘Akdeniz’in Küba’sı’ olacağı tezini sıkça dile getirir. Adada çatışmaların arttığı ve İstanbullu Rumların sürgününün gündemde olduğu günlerde de Türk basını bu eski temasına geri döner ve Kıbrıs, komünizm ve NATO bağlantılı haber ve yorumlara sık sık yer

⁸⁰ Sözeri, ‘Kıbrıs meselesinin rehinelere’, s. 47-49.

⁸¹ *Son Havadis*, 13 Ocak 1964.

⁸² *Cumhuriyet*, 11 Haziran 1964.

⁸³ *Hürriyet*, 10 Temmuz 1964.

⁸⁴ Sözeri, ‘Kıbrıs meselesinin rehinelere’, s. 47.

⁸⁵ *Cumhuriyet*, 24 Mart 1964

⁸⁶ *Tercüman*, 18 Nisan 1964, 21 Haziran, 27 Temmuz 1964.

⁸⁷ *Cumhuriyet*, 14 Mayıs 1964, 31 Mayıs 1964.

⁸⁸ *Tercüman* 12 Nisan 1964.

⁸⁹ *Cumhuriyet*, 3 Mayıs 1964.

⁹⁰ *Cumhuriyet*, 22 Nisan 1964.

verir.⁹¹ ‘Makaryos Kıbrıs’ı bir Küba haline sokmak istiyor’,⁹² ‘Ruslar, Kıbrıs’a silah gönderiyor’. ‘Fazıl Küçük, Rus silah ve personeliyle adanın ikinci bir Küba olacağını açıkladı’,⁹³ ‘Makaryos, komünist ülkelerle işbirliğini genişletiyor’⁹⁴ türünden haber ve demeçler, 1964 yılı boyunca zaman zaman manşetlerde boy göstermiştir. İstanbullu Rumların Kıbrıs’taki soydaşlarına para ve silah yardımıyla bulunduğu haberleri de hatırlanırsa Kıbrıslı Rumlar ve komünizm bağlantısı üzerinden konunun bir kez daha varoluşsal tehdide verilen tepkiler mecrasına taşındığını söyleyebiliriz. Rum azınlığı, batıda Soğuk Savaş literatürünün vazgeçilmez kavramlarından ‘beşinci kol’ olmakla suçlayan söylem, önemli ölçüde Kıbrıs meselesinden beslenmiştir. ‘Dış’ kaynaklı ve tüm Türk dünyasının bekasını ilgilendiren bir konu olarak Kıbrıs, olağanüstü ve acil tedbirler gerektiren hayati tehdit ihtiyacını karşılamıştır.

Gazetelerde Kıbrıs’ta çatışmaların başladığı günlerde Fener Ortodoks Patrikhanesi’ni hedef alan haberlerin yoğunlaştığı görülüyor. Basında Patrik Athenagoras’tan Kıbrıs sorununda Türkiye’nin tezlerini destekleyen açıklamalar yapması ve sadakatini açıkça göstermesi isteniyor. Örneğin, Cumhuriyet gazetesi 31 Aralık 1963’te kamuoyuna yayınladığı bir mektupla Athenagoras’a, ‘Hıristiyanlarca mukaddes olan Noel gün ve gecesi Kıbrıs’ta yapılan katliamı nasıl karşıladığı, ‘masum kadın ve çocukların hunharca öldürülmesi karşısında patrikhaneye manen bağlı bir kilisenin başında bulunan Makaryos’un tutumunu tasvip’ edip etmediği ve tasvip etmiyorsa bu kanaatini nedenleriyle açıklayıp ‘Kıbrıs’ta barışa’ ‘hizmet etmek’ isteyip istemediğini soruyor ve cevap beklediğini belirtiyordu.⁹⁵ Aynı gazeteden Athenagoras’a benzer soruların kısa bir süre sonra yeniden yöneltildiğini, ancak patriğin ‘bunlara cevap vermemek için bütün maharetini’ gösterdiğini öğreniyoruz.⁹⁶ 12 Ocak’ta ise Athenagoras, Patrikhane’nin Makaryos’la ‘hiçbir münasebeti yoktur’ ve ‘her hususta memleketimizin ve hükümetimizin politikasını tasvip ediyoruz’ diye açıklama yapmak durumunda kalmıştır.⁹⁷ Ancak basının patrikhane üzerindeki ‘boğucu’ ilgisinin, esas olarak sınır dışı etmelerin sürdüğü Nisan 1964’te yoğunlaştığı söylenebilir.

Birçok durumda patrikhaneye ilgili haber ve yorumlar, Kıbrıs’ta Türklere saldırı ve sınır dışı etme haberleriyle yan yana, alt alta, bitişik şekilde verilerek okurların bunları aynı olayın farklı

⁹¹ Örneğin bakınız, Kayhan Sağlamer, ‘Amerika, Kıbrıs ve Komünizm’, *Cumhuriyet*, 28 Şubat 1964; Fahir Armaoğlu, *Cumhuriyet*, 4 Mart 1964.

⁹² *Tercüman*, 19 Şubat 1964.

⁹³ *Tercüman*, 26 Şubat 1964.

⁹⁴ *Cumhuriyet*, 2 Haziran 1964.

⁹⁵ *Cumhuriyet*, 31 Aralık 1963.

⁹⁶ *Cumhuriyet*, 4 Ocak 1964.

⁹⁷ *Cumhuriyet*, 12 Ocak 1964.

veçheleri şeklinde algılamaları beklenmiştir.⁹⁸ Türk vatandaşı olan iki Rum din adamının sınır dışı edilmeleri haberi, ‘patrikhane içine sığınarak vatandaşlığını taşıdıkları ve bütün hürriyetleriyle hareket ederek Türkiye aleyhine çalışan Canavaris ve Emilyanos’un gönderilmeleriyle Türkiye’nin iki elebaşından daha kurtulduğu’ şeklinde duyurulmuştur.⁹⁹ Gene bugünlerde üyelerinin ‘zararlı faaliyetlerde buldukları tespit’¹⁰⁰ edildiği söylenen Patrikhane’nin statüsünün ve İstanbul’daki varlığının sık sık sorgulandığı¹⁰¹ ve bir milli güvenlik konusu haline getirildiği gözlemlenmiştir. Buna göre Ortodoks kilisesi, ‘Megali İdeanın gerçekleştirilmesi için politikacılardan daha çok çalışmaktadır’¹⁰² ve zamanın Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin’in sözleriyle ‘bazı ruhaniler Türk milletine sistemli şekilde zarar vermektedirler.’¹⁰³ Ayrıca Athenagoras ve İstanbul Rumları, Kıbrıslı Rum lider Makaryos’la yakın ilişkiler kurmakla ve Yunanistan’a her yıl 10 milyon dolar bağış yapmakla suçlanmışlardır.¹⁰⁴ Kıbrıs dolayısıyla dile getirilen bu suçlamalar, hükümetin, Fener Patrikhanesi’ne karşı bir dizi yeni ve ağır önlemi hayata geçirmesiyle sonuçlandı. Patrikhane’nin yüzlerce yıldır faal olan matbaası kapatıldı,¹⁰⁵ Türk vatandaşı iki üst düzey patrikhane yetkilisi sınır dışı edildi ve Patrikhane’nin Heybeliada’daki okuluna yalnızca Türk uyruklu öğrencilerin devam edebileceği açıklandı.

14 Nisan 1964’de üç gençlik örgütü, Türkiye Milli Gençlik Teşkilatları, Türkiye Milli Talebe Federasyonu ve Milli Türk Talebe Birliği, Rum azınlıkla ticareti tümüyle kesmek üzere bir kampanya başlattılar. Yayınladıkları ortak bildiri, ‘gençliğin talepleri’ şeklinde hemen tüm gazetelerin ilk sayfalarında kendisine yer buldu.¹⁰⁶ Ortak bildiride Kıbrıs’ta yaşanan çatışmalarla İstanbullu Rumlar (hem de öyle pek uyruk farkı gözetmeden) doğrudan ilişkilendirildiler: ‘Büyük Türk ulusu, senin sırtından kazanılan her kuruşun, Kıbrıs’ta kendi kardeşlerine çevrilen bir silah olduğunu hatırlayarak bizi iktisadi bakımdan sömüren kişilerle alışverişini kesmen bugün için Türklüğe yapabileceğin en büyük yardımdır.’ Bildiride Türkiye’nin iktisadi bir savaş içinde olduğu vurgulandıktan sonra ‘dünya milletlerine iktisaden esir’ olmamak için Türk milletinin her bireyi ‘bu kampanyanın gönüllü bir eri’ olmaya davet

⁹⁸ Bkz. *Cumhuriyet*, 11-13 Nisan 1964.

⁹⁹ *Cumhuriyet*, 13 Nisan 1964.

¹⁰⁰ *Tercüman*, 18 Nisan 1964.

¹⁰¹ *Cumhuriyet*, 15 Nisan 1954.

¹⁰² *Cumhuriyet*, 20 Nisan 1964.

¹⁰³ *Cumhuriyet*, 23 Nisan 1964.

¹⁰⁴ Elçin Macar, *Cumhuriyet Döneminde İstanbul Rum Patrikhanesi*, (İstanbul: İletişim, 2003), s. 201.

¹⁰⁵ *Cumhuriyet*, 11 Nisan 1964.

¹⁰⁶ Sözeri, ‘Kıbrıs meselesinin rehinelere’, s. 42.

edildi.¹⁰⁷ Öğrenci örgütleri, ‘Türkiye’de bulunan ve milletimizi sömüren Yunan uyruklular hakkında aldığımız isabetli kararları takdirle karşılıyoruz’ diyerek hükümetten taleplerini şu şekilde sıraladılar:

- 1) Türkiye’de ticaret yapan Yunan uyruklu kişilerin bu haklarını kaldıran anlaşmaların iptaliyle en kısa zamanda tamamının yurt dışına çıkarılması,
- 2) Yaşadıkları ülkenin dil, fikir bütünlüğüne karşıt olan azınlık okullarına tanınan tedaris imtiyazlarının kaldırılması,
- 3) Din kuruluşlarını ıslah.¹⁰⁸

Görüldüğü gibi gençlik örgütlerinin bildirisinde ülkeden derhal kovulmaları istenen Yunan uyruklu Rumların okulları ve Patrikhane gibi din kurumları, homojen bir bütünlük şeklinde tahayyül edilen Türk toplumuna tehdit olarak tanımlanmaktadır. Nitekim zamanın önde gelen gazetelerinden Milliyet, kampanyayı, ‘Türklüğü benimsememiş Rumlara karşı alışveriş boykotu’ şeklinde duyurmaktadır. Hürriyet gazetesi ise bu açıklamanın haberini ‘gençler, halkın Rumlar’dan alışveriş yapmamasını talep ediyor’ şeklinde vermiştir.¹⁰⁹ Bu haberlerde de olduğu üzere yazılı basında birçok durumda Yunan uyruklu, Türk uyruklu ayrımının muğlaklaştığı, özellikle hakaretimiz, aşağılayıcı ifadelerin tüm Rumları ve hatta Yunanlıları ve Kıbrıslı Rumları da içine alacak şekilde tüm Helen dünyasına teşmil edildiği gözlemlenmektedir. Öte yandan bu talepler, ufak bir şiddet olmaması uyarısıyla birlikte hükümetçe olumlu karşılandı ve kısa süre içinde yerine getirilmeye çalışıldı. Siyasi otorite, Rum azınlığı, ülkeden kovulmayı hak eden toplumun ‘ötekileri’ olarak işaretleyen bu kampanyayı, sürgün politikalarının destek bulduğu şeklinde yorumladı. Rum karşıtı gösterileri, basında Rumlara karşı üretilen aşağılayıcı ve kışkırtıcı söylemleri görmezden gelerek ya da teşvik ederek sürgün politikasına destek kazanmaya çalıştı. Ne var ki, kampanya toplumdan beklenen desteği göremeyince işleri bakanının tek bir mesajıyla aniden durduruldu. Bu da gençlik örgütlerinin, hükümet tarafından nasıl yakından kontrol edildiklerini ve yönlendirildiklerini göstermesi bakımından çarpıcıdır.

Bu kampanya metninin de gösterdiği üzere basın ve hükümet, Rum sürgünlerini aynı zamanda bir milli iktisat meselesi olarak dile getirmekteydi. Öğrenci örgütleri, Türk-İş gibi sendikalar ve yazılı basının öncülük ettiği milli iktisat söylemi, Rum azınlığı bir kez daha ‘milli’ olanın

¹⁰⁷ *Cumhuriyet*, 14 Nisan 1964.

¹⁰⁸ Demir ve Akar, *İstanbul’un son sürgünleri*, s. 84. Din kuruluşları ile Rum Ortodoks Patrikhanesi kastediliyor.

¹⁰⁹ *Hürriyet*, 14 Nisan 1964.

dışına itmekteydi. Ekonomik açıdan güçlü bir Rum azınlığın varlığının Türk ekonomisi ve bir bütün olarak Türk toplumu için büyük bir tehlike' olarak güvenlikleştirildiğini söylemek mümkündür. Aslında sonuç bölümünde tartışacağım üzere sürgünün ekonomi politiği, tam da Post-yapısalcı kuramın açıklamakta yetersiz kaldığı noktadır. Söylemsel ve kimlik alanlarına sıkışan Post-yapısalcı dış politika yaklaşımı, Kıbrıs sorunu dolayımıyla üretilen 'ötekileştirme' pratiklerini deşifre etmekte, ancak bu pratiklerin neden sürgün gibi son derece köktenci bir siyasete evrildiğini yeterince açıklayamamaktadır.

Sonuç Yerine

Bu makalede modern Türk siyasi ve toplumsal tarihinin en trajik olaylarından biri olan İstanbul Rumlarının topluca sınır dışı edilmeleri incelenmiştir. Üzerine fazla çalışma yürütülmemiş olan bu sürgünün, Türkiye'nin iç ve dış siyasetleri açısından çok sayıda ve geniş kapsamlı sonuçları oldu. Toplumsal açıdan ülkenin çokkültürlülüğe, çoğulculuğa ve hoşgörüyeye dayanan toplum idealine sarsıcı bir darbe vurdu. Ege Denizi'nin iki tarafında milliyetçi ajitasyona ve iştiyaka yol açtı, Türkiye-Yunanistan ilişkilerinin daha da kötüye gitmesinde rol oynadı. Kıbrıs'ta yaşanan şiddete son vermek bir yana Rum sürgünü, Kıbrıslı Türkler ile Kıbrıslı Rumlar arasında güvensizlik ve düşmanlık ortamını körükledi. Kıbrıs sorununu yeni bir çıkmaza sokmakla kalmadı Türkiye'nin uluslararası siyasette bilhassa Kıbrıs konusunda yalnızlaşmasına da yol açtı. Batı Trakya'da yaşayan Türk azınlığa etkisi de olumsuz oldu. Türkiye'nin Rumlara karşı hasmane politikalarına misilleme olarak Yunanistan, aldığı bir dizi önlemlerle Batı Trakya'da yaşayan Türk azınlığın günlük yaşamlarını son derece zorlaştırdı.

Daha önce de belirtildiği üzere İstanbul'da yaşayan Rumların, dönemin Türk hükümetince Yunanistan'ın, Kıbrıslı Türklere saldırılarına son vermeleri için Kıbrıslı Rumlara baskı yapması amacıyla rehine olarak kullanıldığı konuya dair literatürde geniş kabul gören bir kanıdır. Resmi ve anaakım kamusal söylemi bir anlamda doğrulayan bu yaklaşıma göre Rum sürgünü, Kıbrıs'ta çatışmaların Aralık 1963 sonunda yeniden başlaması ve Kıbrıslı Türkler için trajik bir noktaya evrilmesi karşısında Türk hükümetinin uygulamaya koyduğu bir politika olarak gözükmektedir. Bu yorum, Kıbrıs'ta bu boyutta çatışmalar yaşanmasıydı böyle bir sürgün de olmazdı önkabulüne dayanmaktadır. Oysa elinizdeki çalışma, Kıbrıs sorununun, İstanbul Rumlarının önceden kararlaştırılmış sürgünü için araçsallaştırıldığını öne sürmektedir. Resmi söylemde sınır dışı etmelerle Yunanistan'ın Kıbrıs politikaları ve Kıbrıslı Türklere yapılan saldırılar arasında güçlü bir bağ kurulduğu, Rum azınlığa bir tür rehine muamelesi yapıldığı doğrudur. Ancak daha yerinde bir yaklaşım, Türk makamları ve medyasının, İstanbul

Rumlarının toplu olarak sınır dışı edilmelerine toplumun rıza göstermesini sağlamak amacıyla Kıbrıs çatışmalarını derhal cevap verilmesi gereken bir varoluşsal tehdit algısıyla araçsallaştırdıklarıdır. Böylesi bir yaklaşım, Kıbrıs'ta 1964'te iki toplum arasında yaşanan çatışmaların, neden doğrudan ve ivedilikle Türkiye'deki Rum azınlıkla ilişkilendirildiğini çok daha iyi açıklamaktadır. Bazı araştırmacıların belirttiği üzere Rumların sınır dışı edilmeleri için 1964'ün çok öncesinde hükümet düzeyinde çalışmalara başlandığına dair güçlü sinyaller mevcuttur. Söz konusu hazırlıklar arasında 1962'de Azınlıklar Tali Komisyonu'nun kurulması, 1963'te Yunan vatandaşlarına uygulanan vergi rejiminin değiştirilmesi, 1932 tarihli Türkiye'de yaşayan yabancı uyruklu vatandaşların belirlenen yirmi mesleği icra etmelerini yasaklayan kanunun yeniden hayata geçirilmesi bulunmaktadır.

1964 Rum sürgünleri, yönetici elitlerin iç siyasal düzenin ve iç tahakküm ilişkilerinin pekiştirilmesi ve devlete ve ulusa atfedilen temel niteliklerin yeniden üretilmesi amacıyla dış politika meselelerini güvenlikleştirdiklerine dair Post-yapısalcı gözlemi doğrudan niteliktedir. İç siyasal düzeni tahkim etme amacıyla devletler, birbiriyle özdeş varlıklar olarak tahayyül edilen devletin ve toplumun güvenliğini tehdit eder görünen bir 'ötekiler' dünyasının inşasına dayanan çok sayıda disipline edici pratiği uygulamaya koyarlar. 'Devletler, 'ben'in aksini teşkil ettiği bir tehditkar 'öteki' görüntüsü yaratma eğilimindedirler. Tehditkar 'öteki'nin inşa edilmesiyle bir devlet, organik bir bütünlük olarak tahayyül edilen toplum yani 'ben' adına konuşma ve eyleme iddiasında bulunur. Kıbrıs ihtilafı, bu şekilde özellikle 1940'ların sonlarından 1990'lara uzanan bir dönemde Türk toplumunu, İstanbullu Rumlar, komünistler ve Yunanistan gibi 'düşman ötekilerine' karşı sürekli uyararak amacıyla Türkiye'de sivil ve askeri kurulu düzenin kullandığı bir konu olagelmıştır. Kıbrıs dolayısıyla yürürlüğe konan güvenlik söylemi, Türkiye'de milli kimliğin ve tabii devlet kimliğinin ve 'ötekilerinin' inşasında merkezi bir rol oynamıştır.

Bu makalede gösterdiğim gibi Post-yapısalcı UI kuramı, Türkiye'de resmi ve anaakım söylemde birbirleriyle yakından ilişkilendirilen Rum sürgünüyle Kıbrıs ihtilafının, Türk milli kimliğinin ve onun 'ötekilerinin' tanımlanmasında nasıl araçsallaştırıldığını kavramamıza imkan tanımaktadır. Ayrıca 1964 sürgününün, Kıbrıs meselesi bağlamında yürürlüğe konan güvenlikleştirme pratikleriyle nasıl meşrulaştırıldığını, toplumun bir kesiminin nasıl bünyeden atılması gereken 'kan emicilere' yahut iç düşmana dönüştürüldüğünü göstermektedir. Ancak Post-yapısalcı kuram, analizi bir adım daha ileriye götürememekte ve bazı önemli soruların yanıtlanmasına yardımcı olamamaktadır. Örneğin, Rumları 'düşman öteki' olarak sabitleyen söylem, onların bu kadar radikal bir dışlamaya maruz kalmalarını nasıl mümkün kılabilmıştır?

İstanbulu Rumlar, neden ‘hukuki’ ya da varlık vergisi tipi bir cezalandırma, aşağılama ve sessizleştirme gibi daha yumuşak olarak addedilebilecek ötekileştirme pratiklerine değil de doğrudan zorla sürülmeye tâbi tutulmuşlardır? Post-yapısalcıların, bu tür içinde nedensellik ilişkisi barındıran sorularla ilgilenmedikleri söylenebilir. Ancak bu, kimlik/fark nosyonunu, ben ve öteki karşıtlığını dış politika anlayışında merkezi bir konuma oturtan Post-yapısalcı kuramın, yeniden üretim pratikleri ve sonuçları itibarıyla farklılaşan ötekileştirme pratiklerini yeterince tahlil edemediği gerçeğini ortadan kaldırmamaktadır.

Post-yapısalcılar, realizmi tarih dışılıkla suçlasalar da aslında kendileri de çoğunlukla çok sınırlı bir tarihsel bağlamdan hareket ederler. Çoğunlukla belirli bir zaman aralığındaki, spesifik dış politika söylemlerine ya da çok spesifik bir devlet kimliği inşa olayına yoğunlaşarak farklı ötekileştirme stratejilerinin ve modellerinin uygulanmasına yol açan devlet inşası (state building) süreçlerini göz ardı ederler. Post-yapısalcılık, aslında diğer Uİ kuramları gibi farklı devlet inşa süreçlerinin ve bu süreçleri yürüten elitlerin özgün yanlarının, nasıl farklı ötekileştirme biçimlerini ve stratejilerini mümkün kıldığını araştırmayı ihmal eder. Devlet inşa süreçlerinin, uluslararası ilişkiler kuramlarını ve dış politika yaklaşımlarını ilgilendirmediği gibi söze dökülmemiş bir ön kabulün, disiplin içinde tüm kuramsal pozisyonlarda hakim olduğu söylenebilir.¹¹⁰ Halbuki tam da bu devlet inşası süreçlerinde ben ve öteki arasındaki ilişkilerin nasıl kurulacağı şekillenir, yurttaşlık rejimi oluşturulur, kimin kapsanacağı (içeriden sayılacağı), kimin dışlanarak tehditkar öteki yerine konacağı belirlenir. Burada özcü bir çıkarımla, bu süreçte inşa edilen ‘ben’ ve ‘öteki’ nosyonlarının, sonrası için tümüyle belirleyici ve değişmez oldukları iddia edilmemektedir. Ne var ki bu süreçte ‘ben’ ve ‘öteki’ ilişkisinin nasıl kurulduğu yahut milli kimlik sorunsalının nasıl müzakere edilerek çözümlendiği, hangi içerme/dışlama politikalarının meşru, arzulanır ve uygulanır sayılacağını, hangilerinin gayrimeşru, arzulanmayan ve uygulanamaz görüleceğini önemli ölçüde belirler niteliktedir. Dolayısıyla İstanbulu Rumların neden sürgün edildikleri, neden başka bazı azınlık grupları gibi böylesine bir ‘patolojik homojenleştirme’ siyasetine maruz kaldıkları, bu durumu hangi sosyopolitik koşulların mümkün kıldığı Osmanlı Türk modernleşme sürecinde, daha açık bir söyleyişle modern Türk ulus devletinin inşası sürecinde kurulan azınlık ve yurttaşlık rejimi bağlamında anlaşılabilir.

Bu makalede geç Osmanlı ve erken Cumhuriyet döneminde biçimlenen bu azınlık rejimini ayrıntılı şekilde incelemeye yerimiz ve olanağımız yok. Lakin şu söylenebilir ki modernleşmeci devlet seçkinlerinin gayrimüslim azınlıklara karşı besledikleri derin güvensizlik, bilhassa

---

¹¹⁰ Rae, *State identities*.

Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş sürecinde yabancı güçler ve azınlık gruplarının işbirliği yaptıkları algısı, homojen bir toplum yaratma ihtiyaçları ve devlet otoritesinin merkezileşmesi ve modernleşme sürecinde iyice belirginleşen iktisadi hayatın Türkleştirilmesi/İslamlaştırılması çabaları, bu azınlık rejimini belirleyen başlıca unsurlar haline gelmişlerdir. Özellikle Balkan Savaşları sürecinde azınlıklar içinde bazı etkili grupların ayrılıkçı eğilimlerinin belirginleşmesiyle birlikte iktidardaki İttihat ve Terakki Partisi (İTP) kurmaylarının, siyasal, iktisadi ve kültürel alanlarda Müslüman birliğini de esas alan bir Türk milliyetçiliği politikası izlemeye başladıkları söylenebilir.¹¹¹ İttifak içinde olduğu Almanya'nın ekonomiyi millileştirme siyasetinden de etkilenen İTP'ye göre gayri-Türk unsurlar iktisadi hayattan temizlenmedikçe yeni toprakların ve hatta Anadolu'nun kaybının önüne geçilemeyecek ve Türk milletinin bekası mümkün olmayacaktır.¹¹² Bu nedenle İTP liderliği, I. Dünya Savaşının koşullarından da yararlanarak azınlık gruplarının sosyoekonomik etkinliklerinin sona erdirilmesi, hatta ülkeden çıkarılmaları ve devlete sadık ve modernleşmeci bürokrasinin iktidarını tehdit etmeyecek bir Müslüman girişimci sınıfın oluşturulması amacıyla bir dizi politikayı yürürlüğe sokmuştur. 1915-1918 döneminde yoğunlaşan etnik imha politikalarıyla birlikte Barış Ünlü'nün deyimiyle devletin topluma dayattığı 'Türklük sözleşmesi' de biçimlenmiştir.¹¹³ Erken Cumhuriyet döneminde olgunlaşan bu sözleşmede seküler Türk devleti, gayrimüslim azınlıkları başlıca 'ötekisi' olarak tanımlamış, bu cemaatlerin siyasi, toplumsal, iktisadi ve kültürel hayatta güçlü olmalarını, kurmayı amaçladığı homojen ve organik toplum için varoluşsal bir tehdit olarak algılamıştır. Nitekim I. Dünya Savaşı öncesinde gayrimüslim azınlıklar Osmanlı nüfusunun yaklaşık % 18'ini oluştururken 1924'de bu oran % 2.5 civarına düşmüştür.¹¹⁴

Ayhan Aktar'ın ileri sürdüğü gibi 1964 sürgünü, Türkiye'de iktisadi hayatın Türkleştirilmesi tarihsel bağlamında önemli bir dönüm noktasıdır. Aktar'a göre bu süreç, aynı zamanda Türklük sözleşmesini sorunsallaştırmayacak, bilakis bu sözleşmenin imtiyazlarından devletle bir bağımlılık ilişkisi içinde yararlanacak bir Türk burjuvası oluşturulması sürecidir.¹¹⁵ Bu tahlile göre gayrimüslimlerin Anadolu'dan gönüllü ya da zorla göç ettirildikleri, Müslüman grupların ağırlıklı olarak Balkanlardan ve Kafkaslardan Anadolu'ya geldikleri bu dönem, Türkleştirme siyasetinin ilk aşamasını oluşturmaktadır. Lozan antlaşmasının hemen sonrasında Türkiye'yle Yunanistan arasında varılan nüfus mübadelesi antlaşması, Türkleştirme politikalarının ikinci ve

¹¹¹ Doğan Avcıoğlu, *Milli Kurtuluş Tarihi*, 3. cilt, (İstanbul: Tekin, 1983), s. 1113-1114.

¹¹² A.g.e.

¹¹³ Barış Ünlü, *Türklük sözleşmesi: Oluşumu, işleyişi ve krizi*, (İstanbul: Dipnot, 2018).

¹¹⁴ Çağlar Keyder, *State and class in Turkey: a study in capitalis development*, (Londra: Verso, 1987), s. 79.

¹¹⁵ Ayhan Aktar, *Varlık vergisi ve 'Türkleştirme' politikaları*, (İstanbul: İletişim, 2010).

1942 yılında uygulamaya sokulan Varlık Vergisi ise üçüncü aşamalar olmuşlardır. Bu analize göre Osmanlı Türk bürokrasisinin 1914 yılından itibaren Türkiye’de ekonomik, sosyal ve kültürel hayatın Türkleştirilmesi siyaseti, 1964 Rum sürgünüyle birlikte son aşamasına erişmiştir. Dolayısıyla Aktar ve birçok gözlemci, Rum sürgününü uzun yıllardır sürdürülen bilinçli, sistemli bir programın son halkası olarak görmektedirler.

Osmanlı İmparatorluğu’nun parçalanma sürecinden bu yana güvenilmez ve hatta ‘düşman öteki’ konumuna yerleşen ‘gayrimüslim azınlıkların imtiyazsız, sınıfsız kaynaşmış bir kütle içerisinde eritilmesi hedefi’¹¹⁶ Cumhuriyet’in ilk elli yılına damgasını vuran uzun erimli bir siyaset olmuştur. Ne var ki bu siyasetin nasıl ve hangi söylemsel, ekonomik ve diğer yöntemlerle işlediği, ne zaman hız ve şiddet kazandığı salt iç politik dinamiklerle açıklanamaz. Rum sürgününü, iç siyasal dinamiklerle ya da ekonominin Türkleştirilmesi bağlamında ele alan mevcut literatür, devletin dış politika yoluyla ürettiği güvenlik ve tehdit söyleminin kurucu niteliğini görmemektedir. Oysa 1964 sürgünü, tıpkı geç Osmanlı dönemindeki sürgün ve tehcir politikaları, 1942 Varlık Vergisi, 6-7 Eylül 1955 pogromu gibi ‘dış’ politik olayların, Türk devleti ve milletinin bekasını yakından ilgilendiren güvenlik tehditleri olarak dile getirilmeleriyle meşrulaştırılmışlardır. Dahası içeride işbirlikçilerle özdeşleştirilen ve biraz da bu yüzden varoluşsal bir nitelik kazanan dış tehdit ve bunalımlar olmasa toplumun bu ‘patolojik homojenleştirme’ politikalarına rızasının üretilmesi ve bu yolla mevcut iktidar ve güç ilişkilerinin ve onun dayandığı milli/devlet kimliği söylemlerinin idame ettirilmesi oldukça güç olacaktır.

Günümüz Türkiye’inde de ‘dış’ politika bağlamında üretilen güvenlikleştirici söylem, iç siyasal alanın ve iktidar ilişkilerinin tanziminde ve tahkiminde merkezi bir rol oynamaktadır. Bu söylem içinde gayrimüslim azınlıkların yeri, ülkede siyasi ve iktisadi ağırlıklarıyla uyumlu bir şekilde oldukça azalmış olsa da her an yeniden iç düşman statüsüne oturtulmayacaklarının bir güvencesi bulunmamaktadır. 2001-2005 yılları arasında hızlanan Avrupa Birliği reformları, etnik, dini ve siyasi azınlıklar gibi farklı sosyal grupların entegrasyonu yoluyla Türkiye’de daha katılımcı ve çoğulcu bir siyasi düzen talep eden aktörler için yeni alanlar yaratmıştır. Birkaç olumlu adım atılmış olsa da gerçek bir uzlaşma ortamı için daha kapsamlı ve sürdürülebilir önlemlerin alınması gerektiği açıktır. Bilhassa Rum azınlığın dini özgürlükleri, eğitim ve mülkiyet hakları söz konusu olduğunda önemli kısıtlamalar ve ayrımcı uygulamalar devam etmektedir. Azınlık gruplarının sorunlarının çözüme kavuşturulması ve eşit yurttaşlar olarak toplumsal ve siyasi yapıya entegrasyonlarının sağlanması, Türkiye’de demokratik ve çoğulcu

¹¹⁶ Akar, ‘Dış politikanın rehineleri’, s. 166.

bir siyasi kültürün pekişmesi için olmazsa olmaz bir koşuldur. Azınlık gruplarını entegre etmekteki başarısı veya başarısızlığı, Türkiye’de devlet-toplum ilişkilerinin demokratik dönüşümünde ve daha çoğulcu ve katılımcı bir paradigmaya dayanan bir modernite inşa edilmesinde belirleyici olacaktır.

Kaynakça

Akar, R. ‘Dış Politikanın Rehineleri: Rumların 1964’te Sürgün Edilmesi’, *İstanbul Rumları Bugün ve Yarın*, İstanbul: İstos, 2012, s. 165-173.

Akgönül, S., *İstanbul Rumları*, İstanbul: İletişim, 2007.

Aktar, A. *Varlık Vergisi ve ‘Türkleştirme’ Politikaları*, İstanbul: İletişim, 2010.

Alexandris, A., *The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations 1918-1974* (2. basım), Athens: Centre for Asia Minor Studies, 1992.

Apoyevmatini, 20 Mart 1964.

The logo consists of the letters 'TCE' in a white, serif font, with a small 'TM' trademark symbol to the upper right of the 'E'. The text is centered on a solid red rectangular background.

Armaoğlu, F., *Cumhuriyet*, 4 Mart 1964.

Avcıoğlu, D., *Milli Kurtuluş Tarihi*, 3. cilt, İstanbul: Tekin, 1983.

Bach, J. P. G., *Between Sovereignty and Integration German Foreign Policy and National Identity after 1989*, Berlin: Lit Verlag, 1999.

Belge, B., ‘Komisyon Sivilleşti, Faaliyetleri Sürüyor’, *Bianet* <https://bianet.org/bianet/siyaset/30088-komisyon-sivillesti-faaliyetleri-suruyor>, 23 Şubat 2004.

Billig, M., *Banal Nationalism*. London: Sage, 1995.

Buzan, B., Waever O. and de Wilde J., *Security: A New Framework for Analysis*, Boulder CO: Lynne Rienner Publishers, 1998.

Campbell, D., *Writing Security: United States Foreign Policy and The Politics of Identity*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1998.

Connolly, W. E., *Identity/Difference: Democratic Negotiations of Political Paradox*, Ithaca: Cornell University Press, 1991.

Cumhuriyet 25 Aralık 1963.

Cumhuriyet 29 Aralık 1963.

Cumhuriyet 31 Aralık 1963.

Cumhuriyet 1 Ocak 1964.

Cumhuriyet 4 Ocak 1964.

Cumhuriyet 12 Ocak 1964.

Cumhuriyet 13 Şubat 1964.

Cumhuriyet 13 Mart 1964.

Cumhuriyet 17 Mart 1964.

Cumhuriyet 24 Mart 1964.

Cumhuriyet 7 Nisan 1964.

Cumhuriyet 11 Nisan 1964.

Cumhuriyet 12 Nisan 1964.

Cumhuriyet 13 Nisan 1964.

Cumhuriyet 14 Nisan 1964.

Cumhuriyet 15 Nisan 1964.

Cumhuriyet 20 Nisan 1964.

Cumhuriyet 22 Nisan 1964.

Cumhuriyet 23 Nisan 1964.

Cumhuriyet 3 Mayıs 1964.

Cumhuriyet 31 Mayıs 1964.

Cumhuriyet 14 Mayıs 1964.

Cumhuriyet 2 Haziran 1964.

TCE™

Cumhuriyet 11 Haziran 1964.

Cumhuriyet 19 Haziran 1964.

Cumhuriyet 2 Temmuz 1964.

Cumhuriyet 9 Temmuz 1964.

Cumhuriyet 17 Temmuz 1964.

Cumhuriyet 11 Ekim 1964.

Demir, H. ve Akar R., *İstanbul'un Son Sürgünleri* (4. baskı), İstanbul: Belge Yayınları, 1999.

Diez, T., 'The imposition of governance: transforming foreign policy through EU enlargement' COPRI IIS Working Papers, 2000, <http://www.copri.dk/publications/workingpapers.htm>.

Ecumenical Federation of Constantinopolitans, '16 March 1964: The Banishment of the Greek Community of Istanbul through Deportations and Expatriation', 2014.

Helsinki Watch Report, 'Denying Human Rights and Ethnic Identity: The Greeks of Turkey', Human Rights Watch, 1992.

Hobson, J. M., *The State and International Relations*, Cambridge: Cambridge University Press, 2000.

Hobson J. M., 'What's at stake in bringing international sociology back into international relations? Transcending chronofetishism and tempocentrism in international relations', Hobden S ve Hobson JM (der.), *Historical Sociology of International Relations*, Cambridge: Cambridge University Press, 2002.

Hoffman, S., *The State of War: Essays on the Theory and Practice of International Relations*. New York: Praegen, 1965.

Hürriyet 14 Nisan 1964.

Hürriyet 17 Mart 1964.

Hürriyet 10 Temmuz 1964.

Hürriyet 18 Temmuz 1964.

İçduygu, A. ve Kaygusuz, Ö., 'The politics of citizenship by drawing borders: foreign policy and the construction of national citizenship identity in Turkey', *Middle Eastern Studies* 40:6, 2004, 26–50.

Kabaklı, A., 'Milli İktisat', *Tercüman*, 9 Ocak 1964.

Kafı, K., 'Rum', *Tercüman*, 28 Ocak 1964.

Kaliber, A. 'Türkiye'de güvenlikleştirilmiş bir alan olarak dış politikayı yeniden düşünmek: Kıbrıs örneği', *Uluslararası İlişkiler*, 2:7, 2005, 31-60.

Karaosmanoğlu, K., 'Reimagining minorities in Turkey: before and after the AK', *Insight Turkey* 12:2, 2010, 193–212.

Keyman, E. F., *Globalization, State, Identity/ Difference Toward A Critical Social Theory of International Relations*, Prometheus Books, 1997.

Kristeva, J., *Strangers to Ourselves*. Hemel Hempstead: Harvester/Wheatsheaf, 1991.

Macar, E. *Cumhuriyet Döneminde İstanbul Rum Patrikhanesi* İstanbul: İletişim, 2003.

Milliyet 3 Mayıs 1964.

Morgenthau, H., *Politics Among Nations*. New York: Knopf, 1985.

Rae, H., *State Identities and The Homogenisation of Peoples*, Cambridge: Cambridge University Press, 2002.

Resmi Gazete, sayı 1748, 15 Mart 1931.

Sağlamer, K. 'Amerika, Kıbrıs ve Komünizm', *Cumhuriyet*, 28 Şubat 1964.

Son Havadis 13 Ocak 1964.

Son Havadis 18 Mart 1964.

Soysal, M. ve Ertekün, N. M., 'Federal solution for Cyprus', *Foreign Policy* 35, 1999, 201-216.

Sözeri, C., ‘Kıbrıs meselesinin rehineleri: basının gözüyle 1964 sürgünleri’, *Rum Olmak Rum Kalmak*, Hakan Yücel (der.), İstanbul: İstos, 2016, s. 39-63.

Tercüman 19 Şubat 1964.

Tercüman 26 Şubat 1964.

Tercüman 17 Mart 1964.

Tercüman 12 Nisan 1964.

Tercüman 18 Nisan 1964.

Tercüman 21 Haziran 1964.

Tercüman 27 Temmuz 1964.

Ünlü, B., *Türklük Sözleşmesi: Oluşumu, İşleyişi ve Krizi*, İstanbul: Dipnot, 2018.

Vatan 30 Mart 1964.

Volkan, V. *Psychoanalysis, International Relations, and Diplomacy: A Sourcebook on Large-Group Psychology*, Londra: Karnac, 2014.

Walker, R. B. J., *Inside/Outside: International Relations as Political Theory*, Cambridge: Cambridge University Press, 1993.

Waltz, K., *Theory of International Politics*, New York: McGraw-Hill, 1979.

Yeni Sabah 14 Şubat 1964.